

EREĞLİ KÖMÜR HAVZASI TARİHİ ÜZERİNDE BİR DENEME

Doçent Ahmet Ali Özeken

Umumî tarihçe ve idarî rejimler. — Hukukî mevzuat. —
İktisadî gelişim merhaleleri.

GİRİŞ

Ereğli - Zoguldak bölgesinde maden kömürü bulunması.

1 — XIX. uncu asır başında İmparatorluk topraklarında kömür aramalarını gerektiren âmiller nelerdi?

2 — Kömür havzası tarihine üç yönden bakış.

1) Türkiyede, maden kömürünün modern sanayi yaşayışında oynadığı yaygın ve önemli rolün hakkiyle takdir edilerek belli başlı bir plânla işe başlanması, geniş çizgiler içinde nihayet çeyrek asırlık bir hâdisedir. Halbuki, Havza tarihini incelerken göreceğimiz gibi, Türk toprakları altında taş kömürün mevcut bulunduğu yüz yirmi yıl önce tespit edilmiş ve çıkartma faaliyetlerine de, aşağı yukarı, yüz yıldanberi başlanmış bulunmaktadır. Bu itibarla, önce, garp dünyasına nazaran hiç olmazsa 150 - 200 yıllık bir gecikme ile uyanan maden kömürü arama ihtiyaç ve düşüncesinin ne gibi âmillerin tesiri altında meydana çıkmış olduğunu göstermek lâzımdır.

Bu şuur ve uyanıklık XIX uncu asrın başında İmparatorluk Türkiyesinin en aydın muhitini teşkil eden askerler arasında duyulmuş ve yine, garplılaştırma ve ıslahat cereyanlarının başlıca tatbikat sahalarında birini teşkil eden ordunun ihtiyaç çerçevesi içerisinde meydana çıkmıştır. Gerçekten, bir taraftan genişletilmiş ve ıslah edilmiş olan «Tophane» ile «Tersane» nin yakıt istihlâki ve diğer taraftan da bilhassa harp filosunun «Donanmayı hümayun» un yelken-

den kurtarılarak makineleştirilmesi, askeri makamların maden kömürü ihtiyaçlarını arttırmış, yabancı memleketlerden getirilen bu kıymetli madenden belki de kendi topraklarımızın altında bulunacağı düşüncesi belirmiştir. İşte 1800 senesinden itibaren «Bahriye ümerası» sırf kendi imkân ve vasıtaları ile İmparatorluğun her tarafında maden kömürü aranması için harekete geçmişlerdir. Bu hususta, baş vurdukları tedbir, her yıl terhis edilerek köylerine dönen deniz erlerinin eline birkaç örnek vererek, memleketlerinde «bu gibi siyah taşlar» dan buldukları takdirde hemen haber vermelerini cazip mükâfat vaatleriyle beraber tenbih etmekten ibaretti.

Bu suretle ilk defa 1822 de Mahmut II. devrinde Ereğliye bağlı Kestanevi köyünden gemici Hacı İsmail memleketinde bularak topladığı «siyah taşlar» ı İstanbula getirmiş ve «Huzuru Şahane» ye takdim teşebbüsünde bulunmuştur. Bu örneklerin gerçekten taş kömürü olduğu anlaşılmış, Hacı İsmail «beş kese ihsanı şahane» ile mükâfatlandırılmış, fakat bu ilk keşiften sonra yurdumuzda kömür çıkartma faaliyetlerine girişilmemiştir.

İmparatorluk topraklarında kömür, ikinci defa olarak bundan yedi yıl sonra 1829 da terhis edilerek Ereğliye dönmüş olan deniz erlerinden Uzun Mehmet (1) tarafından bulunmuştur. Bu ikinci keşif daha ciddi bir ilgi ile karşılanarak mahalline fennî bir heyet

(1) Uzun Mehmet (bahriye) hizmetinde geçirdiği askerlik vazifesinden terhis edilince memleketine yani Ereğlinin Miren köyüne dönmüş ve Safranbolu kaymakamı Hacı İsmail oğlu İsmail Ağaya kapılanmıştır. O tarihlerdeki idari teşkilâta göre Safranbolu Ereğli ve Bartın nahiyelerinin merkezi idi. Uzun Mehmet asker ocağından kendisine tenbih edilen (siyah taş) aramak sevdasından vazgeçmemiştir. Nihayet memlekete döndükten birkaç yıl sonra, 1829 sonbaharında, köyünden geçen Niren dere-sinin getirdiği molozlar arasında bir taş görmüş ve dere mecrasını kaynağına doğru takip ederek yer altından fışkıran kömür mostralarını meydana çıkarmıştır. Keşfini bütün kış bir sır olarak saklayan Uzun Mehmet, baharda yola çıkarak birlikte getirdiği nünuneleri Sultan Mahmud takdim etmiş ve bu taşların gerçekten maden kömürü olduğu anlaşıldıktan sonra kendisine para mükâfatı verilerek ayrıca ömrünün sonuna kadar olmak üzere maaş da bağlanmıştır. Uzun Mehmedin bu muvaffakiyeti tanıdıkları arasında kıskançlıkla karşılanmış ve nihayet İsmail Ağanın adamları tarafından kahvesine zehir katılmak suretiyle öldürülmüştür.

Zonguldak Halkevinin teşebbüsüyle Türkiyede kömürün keşfine ait etraflı ve tarihi araştırmalara girişilmiş ve bundan on bir yıl önce de belediyece Zonguldakta bir park ve bir caddeye Uzun Mehmet adı verilmiştir.

gönderilmiş ve bulunan taşların o civardaki geniş ve zengin bir maden kömürü teşekkülüne ait bir örnek olduğu tesbit edilerek kömür yataklarından ne suretle faydalanılabileceği hakkında müzakereler yapılmıştır. Bununla beraber kömür havzasında faaliyete geçilmesei, kömür mostralarına ilk kazmanın vurulması için daha yirmi yıl beklemek gerekmiştir.

2 — Kömür havzasının temlikine ve işletilmesine ait esaslar kömürün keşfinden bir çeyrek asır sonra, 1848 de tespit edilmiş ve Havzada teşekkül eden ilk işletme kumpanyası 1849 martında faaliyete geçmiştir. Demek oluyor ki bu tarihle, Zonguldak kömür havzasını bir elden ve Devlet sermayesiyle işletmek üzere 1940 da kurulmuş olan (füzyon) idaresinin başlangıcına kadar 92 sene geçmiştir. Kömür havzasının, bu bir asra yakın tarihini sırasıyla üç muhtelif cepheden incelemek suretiyle mütalâa edeceğiz:

- I — Umumî tarihçe ve Havzada tatbik edilen muhtelif idarî rejimler.
- II — Kömür havzası ile ilgili maden mevzuatı tarihi.
- III — Havza tarihinde iktisadî inkişaf merhaleleri.

I — Havzanın umumî tarihçesi ve idarî rejimler:

1848 den 1940 a kadar uzayan 92 yıllık tarih esnasında Havzada tatbik edilen idarî rejimleri bazıları tâlî safhalara ayrılan, dört muhtelif devre içinde mütalâa etmek gerektir:

- A) 1848—1865 Hâs Hazine idaresi;
- B) 1865—1908 Deniz idaresi (Bahriye devri);
- C) 1903—1920 Meşrutiyet, Umumî Harp ve mütareke devri (Havzai Fahmiye İdaresi);
- D) 1920—1940 Millî hükûmet ve Cümhuriyet devri.

A) Hâs Hazine idaresi (Hazinei Hâssa devri, 1848—1865):

1 — Umumî mülâhazalar: 1820 ve 1829 da keşfedilen kömür damarları (Emlâki humayun) dan olan toprakların altında bulunuyordu. Bu itibarla Sultan Mecit 1264 tarihli bir ferman ile kömür madenlerini padişah emlâki sırasına «emlâki şahane meyanına» geçirmiş ve bu madenleri işletecek kimselerden alınacak mukataa

bedelini, belli başlı din ve hayır işlerine «vakf» ve tahsis etmiştir (2).

Hazine, 1265 (1849) te madenleri işletme hakkını otuz bin kuruş mukataa bedeli mukabilinde bir kömür kumpanyasına «iltizama» vermiştir.

2. Hazinei Hassanın idare organları — Bu suretle «Hazinei hâssa» idaresi mukataa bedellerini tahsil etmek, vakıflarını, tahsis edilen müesseselere ve diğer hak sahiplerine dağıtmak ve havzadaki «iltizamcı» kumpanyaların kömür çıkarma faaliyetlerine nezarette bulunmak gibi hususlarla vazifelendirilmiş oluyordu. İdare ve mürakabe işleriyle uğraşmak üzere «hazine», Ereğlide bir Havza Müdürlüğü kurmuş (3), maden iskelelerine birer kâtip tâyin etmiş ve ocaklarda da koleular bulundurmuştur. Kumpanyaların ocaklardan çıkarttıkları kömürleri satın almak inhisarı ise «Bahriye idaresi» ne verilmiş bulunuyordu.

3. Kırım harbi esnasındaki İngiliz idaresi — Kırım harbi esnasında (1854—55) Müttefik donanmasının muhtaç bulunduğu kömürün havzadan tedarik edilmesine müsaade edilmiş, böylece Havza müdürlüğünün «Hazinei hâssa» adına mürakabe vazifesi resmen baki kalmakla beraber, Havzada fiilen ve muvakkat mahiyette bir «İngiliz idaresi» yerleşmiştir. İleride kömür havzasının iktisadî inkişaf merhalelerini tetkik ederken, üzerinde ayrıca duracağımız bu iki yıllık devre esnasında Havzada iktisadî işletme, teknik tesisat, münakale yolları ve işçilik ilâh... bakımlarından küçümsenemeyecek ilerilikler başarılmıştır. Kırım harbinden sonra İngiliz idaresi vücuda getirdiği tesisatı, bedelsiz ve elinde mevcut bulunan kömürleri de «misli» bedelleri mukabilinde hükûmete terkederek havzadan

(2) 1264 te yapılan bu «vakıf» a göre bu araziden çıkartılacak maden kömürünün mukataa bedelleri, «Mekkei Mukerremedeki hafızı kütübe yüz kıyye zeyyit» ve ayrıca Sakız Ceziresindeki camii şerifin imamet ve hitabet vaizliğine, dersamlığına ve müezzinlik ve kayyumluk ve furaşlığına ve Dersaadette Merkez Efendi güzergâhı ile Fındıklıda Şeyh Yunus Efendi tekkesi ve Mecidiye camii şerifine imamet ve hitabet ve vaizliğine ve kütüphanesine ilâh...» muhtlif gelirler bildirilmiştir.

(3) Hazinei hâssa adına Havzayı idare ve mürakabe etmeğe ilk defa 1266 da «hâcegân divanı hümayunundan Halil Kadri Efendi» memur edilmiş ve bu zat 1296 da azledildikten sonra, Kırım harbine kadar sık fası-lalarla dört muhtelif müdür değiştirilmiştir. İngilizlerin Havzada önemli bir rol oynadıkları Kırım harbi esnasında Havza müdürlüğünün salâhiyet ve vazifeleri tamamiyle gölgede kalmış bulunuyordu.

ayrılmıştır. Bu tarihten sonra Havzanın eski idaresi fiilen iade edilmiş ve bu durum bahriye idaresinin başlangıcı olan 1865 e kadar devam etmiştir.

B) Deniz idaresi (Bahriye devri 1865—1908). Havza idaresinin «Bahriye» ye devredilmesinin sebepleri:

1 — Bu devre kadar Havzanın idare ve mürakabesi Hazinein elinde bulunmakta, halbuki, «Madenci» ler çıkarttıkları kömürü Bahriye nezaretine satmakta idiler. «Kaptanı deryalık» (*) Tersane, Tophane ve deniz filosunun gittikçe artmakta olan maden kömürü ihtiyaçlarının hiç olmazsa bir kısmını Havzadan temin etmek hususunda gittikçe artan güçlüklerle karşılaşmışlardır. Bu devirde mültezimlerin kömür çıkartma çalışmaları gevşek gitmekte, en çok faaliyet gösterilen yıllarda bile 35—40 bin tonu aşmamakta idi. Bilhassa son bir kaç yılda kömür kumpanyaları taahhütlerini büsbütün yerine getiremeyecek bir hale düşmüş bulunuyorlardı. İşte bu durum karşısında Havza kömürünü satın almak monopolünü elinde tutan deniz makamlarına aynı zamanda Havzanın idare ve mürakabesinin de verilmesi kararlaştırıldı (4).

2 — Bahriye devrinin idari organ ve prensipleri:

Bahriye idaresi zamanında da tıpkı hazinei hassa devrinde olduğu gibi, madenler kimseye temlik edilmiş olmayıp madencilere bahşedilen yalnız bir «imal hakkı» ruhsatından ibaretti. (Bu noktalara paragraf II de yani Havza mevzuatının tarihçesi bahsinde yakından temas edeceğiz).

Madencilerin çıkarttıkları kömürü Bahriye idaresi tespit ettiği (5) muayyen miri fiatla satın almakta idi. Hazinei hassa idare-

(*) Bahriye nezaretinin eski adı.

(4) Bu değişiklik önce 1280 (1864) te çıkan bir «iradei seniye» ile kararlaştırılmış ve buna dayanarak kaptanı deryalıkça 10 Şubat 1280 tarihinde Ereğli maden müdürlüğüne gönderilen bir «tahrirat» ta «badema madenlerin kaptanı deryaca idaresine iradei seniyei hazreti padişahının şerefsadır» olduğu bildirilmişti.

(5) Hazinei Hassa zamanında miri fiat «atik kantar» için 4 kuruştı. Bahriye devrinde 1295 (Milâdi 1879) te 3 kuruş 30 para, 1298 de 3 kuruş 10 para, 1299 da 3 kuruş 20 para idi.

1312 (1896) de tonu 54 kuruş olarak tespit edilmişti. Miri fiatın ilk tespit edildiği tarihlerde Havzada Lavuarlar olmadığı cihetle bu fiatlar tuvönan ve krible kömüre göre konulmuştu. Sonradan yıkanmış kömürler için iki taraf anlaşarak fiat tespiti yolunda yürümüşlerdir.

since tesis edilmiş olan Maden Müdürlüğü bu devirde merkezi Ereğlide bulunan bir Maden nazırlığına (6) çevrilmiş ve ayrıca Kozluda Maden Nazırlığına bağlı bir komisyon teşkil edilmiştir.

Maden komisyonunun başlıca iki vazife ve salâhiyeti vardı.

1 — Maden arama ve çalıştırma ruhsatilerini vermek.

2 — Madenciler arasında çıkacak anlaşmazlıkları idari kaza yolu ile bir hal şekline bağlamak.

Bundan başka Hazinei Hassa devrinde maden ocaklarında mürakabe vazifesini gören kâtipler yerine bir takım mevki memurları geçmiş ve bunlardan her birinin yanında da kâfi miktarda deniz eri (bahriye efradı) bulundurulmuştur. Deniz erleri madencilerin kömürünü ocaktan harmana veya iskeleye kadar muayyen bir ücretle naklederler ve şimendiferleri de idare ederlerdi.

Bu tarihlerde sahillerdeki ormanlardan ağaç kesme işi de bahriye nezaretinin inhisarına verilmiş ve odunlar harp gemilerinin ihtiyaçlarına ayrılmıştı. Bahriye devrinde havzadaki kömür ocaklarının direk ihtiyacının artması karşısında kapdanı deryalık Ereğli livası ormanlarını madenlere tahsis etmiştir.

3. — Bahriye devrinin iki safhası 1865—1882 ve 1883—1908

1865 ten 1908 ze kadar 43 sene devam eden Bahriye idaresini iki ayrı safhada mütalâa etmek lâzımdır.

a) Birinci safha: 1865 ten 1882 ye kadar devam eden birinci safhada «madenciler» çıkarmış oldukları kömürün tamamını bahriye idaresine satmağa mecbur edilmişlerdi. Bu müddet esnasında Ereğli «Maden-i Hümayun Nizamnamesi» tatbik edilmeye başlanmış, Havzaada iktisadî, sosyal ve teknik birçok yenilikler başarılmış muhtelif terakki ve inkişaf imkânları gerçekleştirilmiştir. (Bu hususlara bilhassa Prag. III); «Havza tarihinde iktisadî ve içtimai inkişaf merhaleleri» ve Ereğli «Maden-i Hümayun» nizamnamesinin maden mülkiyetiyle ilgili hükümlerinde Prag. II da Havza mevzua-

(6) İlk Maden Nazırlığına «Ereğli livası kaymakamı, ve Madeni hümayun nazırı» adı altında muktedir bahriye erkânından Dilâver Paşa tayin edilmiştir. İşte, Havzanın hayatında ilk esaslı değişiklikleri vücud getiren ve terakki icaplarını tespit eden, Ereğli madeni hümayun nizamnamesine ait lâyihayı kaleme alan bu Dilâver Paşa ile, kendisine Havzadaki araştırma ve incelemelerinde muavinlik etmiş olan Miralay Sait Beydir.

tının tarihçe ve tahlilini yaparken temas edeceğimiz). Bütün bu ilerilik hamlelerinde bahriye idaresinin kömür istihracına verdiği ehemmiyet, Havzanın idarî ve teknik organizasyonuna gösterdiği ilgi, ve madenciler üzerinde tesis ettiği mürakabe ve otorite âmil olmuştur.

Halbuki birinci safhanın son yıllarında, bilhassa 1293 muharebesi (1877 Rus harbi) esnasında bahriye idaresi madencilerden satın aldığı kömürün bedelini ödeyememiş, bunun neticesinde havza âmil-leri nezdindeki itibar ve otoritesini kaybettikten maada, bir kısım madencilerin iflâsına, çoğunun istihsal faaliyetlerini gevşetmesine ve bazılarının da ocakları terketmelerine sebebiyet vermiştir. Bundan başka 93 seferinden sonra Bahriye Nezareti İngiliz kömürü de satın almaya başlamış, hulâsa yavaş yavaş Havzaya karşı gösterdiği yakın alâkayı kaybetmiştir. Bu durum karşısında madenciler çıkarttıkları kömürün hiç olmazsa bir kısmının serbestçe satılmasına müsaade edilmesi için resmî makamlara müteaddit müracaatlar da bulunmuşlardır.

b) İkinci safha: 1299 tarihli bir «iradei seniye» ile, Havza âmil-leri (müstahsilleri) çıkarttıkları kömürün ancak 60 % şını eskiden olduğu gibi mirî fiatla Bahriye idaresine satmaya mecbur kılınmakta ve kalan 40 % ı ise diledikleri şekilde satışa çıkarmak hususunda serbest bırakılmakta idiler. Bu 40 % üzerinden hissei «temettü» adı altında bir resim tarhi da kararlaştırılmıştır. 1312 de yine madencilerin teşebbüs ve müracaatları ile çıkan bir «iradei seniye» de ocaklarda kalan toz kömürünü 10 % nu bedelsiz olarak Miriye terkedilmek şartıyla 90 % ının serbestçe dışarda satılmasına müsaade edilmiştir.

Havzanın iktisadî inkişaf merhalelerini tetkik ederken bilhassa belirteceğimiz gibi 1299 (1883) yılı Türkiye ve kömür ekonomisi tarihinin esash dönüm noktalarından biridir. Çünkü bu zamandan itibaren çıkarılan kömürün yarısına yakın bir kısmını serbestçe satmak imkânı hasıl olduğundan bu keyfiyet, Havzaya hususi sermaye ve bilhassa yabancı sermayenin ilgisini çekmiştir. Bahriye devrinin birinci safhasında teknik ve iktisadî terakkiler, hükûmetin teşebbüs ve gayretleriyle gerçekleştirildiği halde bundan sonra aynı sahada kaydedilebilecek başarılar şirketler tarafından elde edilmiştir.

Havzada ilk teşekkül eden şirket 1295 (1874) tarihinde kurulan Gürcü kumpanyası, Havza tarihinde en mühim rolü oynayan şirket te 1892 de Fransız sermayesi ile tesis edilen «Ereğli şirketi osmani-

ye» sidir. Çoğu yabancı ve gayrı Türk unsurlar elinde bulunan (8) ocak sahipleriyle şirketlerin zihniyetleriyle Havzanın hayat ve inkişafına oynadıkları rolü kısım III te mütalâa edeceğiz.

C — Meşrutiyet Devri (1908—1920)

1) İdarî intikal devresi: Nafia idaresi meşrutiyet devrinin başında Zonguldak kömür havzasının önce Nafia nezareti tarafından idare ve murakabe edilmesi uygun görülmüş ve bu suretle Havza mülga Bahriye idaresinden devralınmıştır. Fakat pek kısa bir zaman devam eden bu devir ancak bir intikal rejimi mahiyetini almış çünkü beş ay sonra Havzanın idare ve mürakabesi bu vazife ve salâhiyetleri bütün meşrutiyet devrinde muhafaza edecek olan Ticaret, Ziraat ve Maadin Nezaretine devredilmiştir.

2) Ticaret, Ziraat ve Maadin Nezareti: 1909 da kurulan «Havza-i Fahmiye müdiriyeti teşkilâtı. — Bu nezaret merkezi Zonguldakta olmak üzere bir Havza-i Fahmiye müdiriyeti kurulmuş ve bu idare ve teşkilât Cümhuriyet devrinde 1939 senesine kadar muhafaza edilmiştir. Zonguldakta Havza-i Fahmiye müdiriyetinden başka bir «Hey'eti fenniye» teşkilâtı vücuda getirilmiş, böylelikle kömür havzasının teknik ve iktisadî işletmesi üzerinde nispeten ciddi bir mürakabe kurmuştur.

Bahriye idaresinin ikinci safhasında olduğu gibi meşrutiyet devrinde de kömür havzasının en esaslı rüknü Ereğli şirketi olmuştur. Bu Fransız müessesesi Havzada başka şirketlerin yerleşmesine mani olacak zemin ve şartları hazırlamaya, bir nevi fiili işletme monopolü tesis etmeye çalışmıştır. Bu devirde Ereğli şirketinin Liman imtiyazı 1970 şe kadar uzatılmış bulunuyordu.

3) Umumî Harpte ve Mütarekede Havza idaresi: Bahriye devrinde Kırım Harbi nasıl Fransız ve İngiliz donanmaları ihtiyacının kömür havzasından teminini icap ettirmiş ve böylelikle muvakkat

(8) Saltanat devrinde Havzada faaliyette bulunan ocak sahiplerinin, 1) Türk, 2) yabancı ve Türk olmayan yerli unsurlara göre bölümleri aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir.

Zonguldak	9	35
Kozlu	15	13
Kilimli	8	17
Ereğli	9	4
Amasra	4	10
Yekûn	45	79

bir İngiliz idaresi teşekkül etmişse Birinci Cihan Harbindeki durumu hatırlatan yeni şartlar altında, Zonguldakta bir «Harp Kömür Merkezi» kurulmuş ve bu muvakkat idarenin başına bir Alman albayı geçirilmişti.

Mütarekede Havza Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilmiş, idaresi de merkezi İstanbulda kurulan «İtilâf Devletleri kömür komisyonu» nun emrine geçmiştir.

D. — 1920—1940: Millî Hükûmet ve Cümhuriyet devri:

1) Havza-i Fahmiye müdiriyeti ve iktisadî mıntaka müdürlüğü idareleri. — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti pek erkenden Havza ile alâkadar olmuş ve 1921 de neşrettiği bir kanunla kömür havzasının sosyal teşkilâtını düzene alacak prensipleri tespit etmiştir. Bu devirde olduğu gibi Cümhuriyetin ilânından sonra da Zonguldaktaki «Havza-i Fahmiye müdiriyeti» teşkilâtı muhafaza edilmiş, 1939 dan itibaren bu idarenin salâhiyet ve vazifeleri «mıntaka iktisat müdürlüğü» ne devredilmiştir.

2) Kömür havzasında Eti Bank: 1921 den Ereğli şirketinin hükûmetçe satın alınarak idaresinin, 1935 senesi sonunda kurulmuş olan Etibank'a devredildiği tarihe kadar devam eden birinci bir safhada Cümhuriyet hükûmeti havzada millî sermaye ile kurulan şirketlerin ehemmiyetli bir rol oynayabilecek bir duruma girmesi hususunda çalışmış ve İş Bankasının kurmuş olduğu Türkîş, Kömürîş, Kilimli Anonim şirketlerinin çalışmaları bu birinci hedefi gerçekleştirmiştir. Bu devirde havzada Fransız Ereğli şirketinden başka İtalyan sermayesiyle çalışan iki şubeli büyük bir şirket ve müteaddit ferdi teşebbüsler faaliyetleri görülmüştür. Sahife 559 daki tablonun tetkiki bu devrede Havzada çalışmış olan kömür işletmeleri manzumesi hakkında bir fikir verebilir.

II — Hukukî Mevzuat Tarihi.

A. — Umumî Mülâhazalar :

Türkiyede kömür havzalarıyla ilgili mevzuatın tarihi umumî madden mevzuatımız çerçevesi içerisinde incelenirken birinci plânda göze çarpan nokta kömür ekonomisinin hukukî, iktisadî ve sosyal

temellerini tedvin eden mevzuatın umumî maden mevzuatından (9) ayrı ve farklı bir seyir takip etmiş olduğudur. Gerçekten kömür ocakları, fiilen, İmparatorluk Türkiyesinde maden mülkiyet ve işletmesine ait hükümleri koymuş olan 1274 tarihli Arazi Kanunu çerçevesi dışında kalan bir rejime tâbi tutulmuşlardır. Bu «farklı hareketleri maden mülkiyeti ve madenlerin iltizama verilmesiyle il-

(9) Maden mülkiyeti hakkında başlıca üç nazariye mevcuttur:

1) Mütemmim cüzü —accasion—, 2) Resnullius (sahipsız mal mülkiyeti) ve 3) Domanialite nazariyeleri.

Tamamiyle *ferdiyetçi* bir zihniyet ve görüşün ifadesi olan accession teorisi, Mercier de la Rivère, Quesnay gibi fizyokratlar tarafından müdafaa edilmiştir. Bu nazariyeye göre, toprak mülkiyeti, mutlak ve geniş bir ölçüde, şahsî - ferdi - mülkiyet çerçevesi içine girmektedir: Toprağa sahip olan, toprağın ihtiva ettiği her şeyin sahibidir. Bu itibarla, madenler de sinesinde zuhur ettikleri arazinin mütemmim bir cüzüdürler. Aynıyle maden işletme hak ve salâhiyeti de toprak mülkiyetinin mantıklı bir neticesidir.

Mutedil bir görüşün mahsulü olan Resnullius nazariyesine göre şahısların, sırf toprak sahibi olmak haysiyetiyle bu topraklar altındaki madenler üzerinde hiçbir mülkiyet hakları yoktur. Aynıyle, Devletin de, kendi toprakları altındaki madenler üzerindeki hakkı sadece bu araziye sahip olmaktan doğan bir mülkiyet hakkı değildir. Madenler bir Res nullius'un mevzuunu teşkil ederler. Bu itibarla, Res nullius nazariyesine dayanan mevzuat ile, madenler üzerinde: 1) İşgal, 2) Keşif, 3) Serbest imtiyaz, 4) İhale sistemleriyle ve herhalde Devletin tavgiz etmesi yoluyla bir aynı hak tesisi cihetine gidildiği görülmektedir.

Nihayet Domanialite teorisine göre, hangi nevi topraklar üzerinde bulunursa bulunsun, keşfedilmiş veya edilmemiş olsun, madenlerin mülkiyeti daima Devlete aittir.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörlerinden Hüseyin Nail Kubalı, «Toprak mülkiyetine nazaran madenlerin hukuki vaziyeti» başlığı altında yazdığı ve pek yakında neşredeceği kıymetli eserinde, maden mülkiyetine ait, — yukarıda naklen kısaca saymak suretiyle temas ettiğimiz — nazariyeleri etraflı bir şekilde inceledikten sonra, Türk mevzuatında maden mülkiyetinin dayandığı telâkkinin köklerini ve geçirmiş olduğu tekâmül seyrini sırasıyla, *Mecelle*, *Arazi Kanunu*, *Medeni Kanun* ve 23/6/942 tarihli *Madenlerin aranma ve işletmesi hakkındaki kanun* üzerinde yaptığı, mukayeseli tahlillerle incelemektedir.

Birinci devrede, yâni *Mecelle* ve *Arazi Kanununun* mer'iyette bulunduğu zamanlarda maden mülkiyetinin esasları arazinin nevelerine göre değişmekte idi. Böylelikle eski arazi tasnifini takiben, *mülk topraklarda* cüz'ü mütemmim, *miri topraklarda* *domaniale metrük* ve *mevat* arazide de Resnullius teorisine irca edilecek bir mülkiyet telâkkisi hâkim bulunmakta idi.

Bu bahiste, arazi hukukunun eski ve yeni devirdeki büyük ustası *Orâ. Prof. Ebül'ülâ Mardin'in Ahkâm-ı Arazi Notları* (taş basma 1328) adlı ese-

gili hususî prensiplerde olduğu kadar işletme nizamında ve nihayet hissei temettü, resm-i nisbî gibi tekâlif hükümlerinde de müşahede etmek kabildir. Cümhuriyet devrinde çıkarılan kanun, kararname ve nizamnameler bir bütün halinde göz önünde tutulunca havzayı gittikçe diğer toprak altı zenginliklerinden farklı esaslar dahilinde ve herhalde daha önce düzenlemek yolunda bir temayülün mevcudiyeti tespit edilebilir. Bu temayül bilhassa «her sahadan önce» kömür havzasının sosyal ve iktisadî teşkilâtını tamamlamak, işçi dâvasını, yabancı sermaye meselesinin bir an evvel halletmek yolunda gösterilen alâka ile beraber yürümüştür.

1) Arazi kanunnamesiyle birinci ve ikinci maadın nizamnameleri. 2) Bu mevzuat hükümleri niçin kömür havzasına tatbik edilmiştir?

23 Şevval 1274 tarihli arazi kanuniyle madenlere ait ilk esaslı hükümler konulmuştur (10). Bundan sonra 9 Muharrem 1278 tari-

rinin 155-158 inci sayfalarıyla bilhassa 268 inci sayfadan itibaren ve ayrıca aynı eserde 273-279, 296-304 üncü sayfalarda, yine *Prof. Mardin'in Hukuk-u Tasarruflıye-i Arazi Notları* (İstanbul 1926) adlı eserine, ve daha sonra neşredilen *Medeni Hukuk Dersleri* cilt 6 *Aynı Haklar* (İstanbul 1935) adlı eserleri, en ön planda müracaat edilecek kaynaklardır.

Medeni Kanunumuzun açtığı yeni devre gelince, mezkûr kanunun 644 üncü maddesi toprak üzerindeki mülkiyeti, toprak yüzünde genişliğince —ufki— ve bilhassa, toprak altında derinliğince —şakuli— olarak tahdit etmiştir. Bu tahditteki ölçü ve kıstas, sahipleri için hırnayeye değer bir menfaatin mevcudiyetinden ibarettir. Prof. *Kubalı'nın* zikrettiğimiz eserinde de işaret etmiş olduğu gibi «Mecellenin ve hattâ Arazi Kanununun madenler gibi bütün cemiyeti ilgilendiren milli servetler hususunda müfrit ferdiyetçi olmakta ısrar eden mülkiyet telâkkisi ile Maadın Nizamnamesinin sosyal ihtiyaçlara daha uygun olan hükümleri arasındaki bariz prensip tearuzuna nihayet vermiştir.» 23/6/1942 tarihli kanun ise, maden mevzuatımızın tekâmül seyrinde bariz bir şekilde göze çarpan (millî ekonomi menfaatlerini hudutsuz ve mutlak ferdi mülkiyet hakkına üstün tutmak) noktai nazarını sarîh ve müsbet bir şekilde tedvin etmek suretiyle maden mülkiyetinde Domaniyalite teorisine tamamiyle tesahüp edildiğini gösteren hükümler vazetmiş bulunmaktadır.

(10) Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan arazi kanunnamesinin neşredildiği tarihe kadar geçen altı asırlık bir devre esnasında madenlere mahsus olmak üzere tedvin edilmiş veya diğer şekillerde mevzuat mevcut değildir. Yalnız «tekâlifî şer'ıye» ile «tekâlifî nizamiye» çerçeveleri içinde alınacak muhtelif karakterlerde vergi ve resimlerini tespit eden hükümlere ve bilhassa «divanı humayun» tarafından kadılara yazılmış fermanlarda tesadüf edilmektedir. (Bak, Necdet Meray ve Mustafa Nuri Anıl: Türkiye Maden Mevzuatı, 2 cilt, İst. 1940, mukaddime kısmı.)

hinde ayrıca bir maadin nizamnamesi ve 23 Zilhicce 1285 tarihli ikinci bir maadin nizamnamesi yürürlüğe konulmuştur.

Havzanın teşekkül tarihi 1849 olarak kabul edilebilir. Madenler hakkındaki umumî hükümleri ihtiva eden arazi kanunnamesi çıktığı zaman havza faaliyeti 9 senedenberi başlamış bulunuyordu. Ocakların işletilmesine ve sair hususlara ait hükümleri tedvin eden nizamnamelerin birincisi aynı tarihten 9, diğeri de ancak 13 sene sonra yürürlüğe geçmiştir.

İşte bu nokta yani arazi kanunnamesinden önce teşekkül etmiş bir taamül nizamının mevcudiyeti belki de havza idaresine ve kömür ocaklarına arazi kanunnamesi hükümlerinin tatbik edilmemiş olmasını izah edebilecek mahiyettedir. Bu hususta ileri sürülen diğeri bir mülâhaza da şudur: Yukarıda havzanın umumî tarihçesini yaparken işaret etmiş olduğumuz gibi başlangıçta ve daha uzun müddet ocak işletenler çıkarttıkları kömürü tespit edilen «miri fitla» bahriye idaresine satmağa mecbur edilmişlerdi. Bu itibarla kömür havzasındaki ocaklar «imtiyazlı» bir takım teşekküllerden ziyade hazine adı ve hesabına kömür çıkaran bir nevi «müteahhit» olarak telâkki edilmiş ve netice itibariyle ayrı bir rejime tâbi tutulması uygun görülmüştür (11).

B — Kömür Havzası mevzuatı.

1) İlk fermanlar; Ereğli Madeni Hümayun Nizamnamesi. — 1319 tarihli «Ocaklar kavaidi umumiye» talimatnamesi.

1848 de keşfedilen maden kömürlerinin bulunduğu topraklar «emlâki hümayundan olduğu cihetle Mecit II devrinde çıkarılan 1264 tarihli bir fermanla madenlerin Evkaf-ı celilei mülükâneye ithal edilerek...» mukataa bedellerinin muhtelif hayır işlerine vakfedilmiş olduğuna daha önce işaret etmiş bulunuyoruz. 1848 1865 şe kadar devam eden hazinei hassa devrinde havzanın idare şeklini tespit eden hiç bir nizamname mevcut değildir.

Bahriye idaresi teşekkül eder etmez maden nazırı tayin edilen Dilâver Paşa'nın ve bazı mütehassısların iştirakiyle araştırmalar yapılan bir komisyon havza için yüz maddelik bir nizamname lâyihası kaleme alarak «kapdanı deryalık» makamına takdim etmişlerdir. Bu nizamname hükümleri yüksek tasdikten geçmemiş «irade-i

(11) Umumî maden mevzuatına tâbi tutulmuyarak buna benzer mülâhaza ve sebeplerle ayrı bir rejim içerisinde düzenlenen madenler arasında kaya tuzu, tuzlu sular ve lüle taşı madenleri de zikredilebilir. (Bak: Mustafa Nuri Anıl, evvelce zik. eser.)

seniyeye de iktiran ettirilmemiş» olduğu cihetle gerçi hukukan nizamname vasfını haiz değildir. Bu itibarla 1882 tarihli Ereğli nizamnamesinde çok defa «Ereğli madeni hümayunu teamülnamesi» adı altında bahsedildiği görülmektedir. Herhalde kömür havzasında fiilen tatbik edilmiş olduğu zamanın ölçüleriyle nazarı dikkate alınınca bu nizamnamenin bir terakki merhalesi teşkil ettiğini kabul etmek icap eder.

a) Ereğli Madeni Hümayun Nizamnamesinin, Maadın Nizamnamelerine uymayan hükümleri nelerdir?

Ereğli Madeni Hümayun Nizamnamesiyle Havzada kurulmuş olan nizamname esasları tetkik edilecek olursa maden nizamnamesinin umumî hükümlerinden fazla ve farklı olarak bilhassa şu noktaların tesbit edilmiş olduğu müşahede edilebilir.

1) İltizama verilen ocaklar üzerinde bahsedilen imal hakkı. Ocakta, çıkartılacak kömür kalmamasıyla sona erer. Ereğli teamülnamesi maden direklerinin tedarik ve kullanılış şekilleri, madenlerde idare ve madenciler tarafından inşa edilecek binalar, çıkartılacak kömürün cesameti, şekli, ilâh... gibi doğrudan doğruya işletme faaliyetleriyle ilgili bir takım esas ve kaideler tespit etmiştir.

2) Çıkartılan kömürün satışı serbest bırakılmış, madenciler bunu yalnız bahriye idaresine satmaya mecbur edilmişlerdir.

«Ereğli Kömür Maden-i Humayun İdaresinin Nizamnamesi» yüz madde üzerine yazılmış yedi fasıldan mürekkeptir (12).

b. — Ereğli Madeni Hümayun Nizamnamesine göre Havzanın hukukî düzeni (Mülkiyet, tasarruf, intikal, metrukiyet):

Nizamnamede, ocakların mülkiyetine, iltizamına, kömür arama ve işletme ruhsatlarına, ruhsatiyelerin diğer şahıslara ve hak sahiplerine intikaline ilh... ait olmak üzere tespit ettiği esaslar ve daha önce Sultan Mecit tarafından çıkarılmış olan ferman ile Havzada tatbik edilmiş olan hukukî rejim şu suretle hulâsa edilebilir:

(12. Ereğli Maden-i Hümayun nizamnamesi 100 maddeden mürekkep olmak üzere 8 fasla bölünmüştür:

Fasıl 1: Nümune taharri ve ruhsat tezkeresi nizamına, fasıl 2: ocaklardan harmanlara veya iskelelere olan turuk (yollar) un nizamına Fasıl 3: İnşaati ebniye nizamına, Fasıl 4: Ocaklara icabeden sütun ve sütunkeşanın nizamına, Fasıl 5: Tertip ve istihdam nizamına, Fasıl 6: Vezaifi yazıcı ve kantarcı ve kabule şayan kömürün cesametine, Fasıl 7: Ocaklar ile hukuk ve vezaifi madenciyan nizamına tahsis edilmiş bulunmakta idi.

Mülkiyet ve tasarrufa ait prensipler: Madenlerin «rakabe» si Padişaha aittir. Madenler, padişahca vakfı yapılmış mülklerin «em-lâki mevkufeî şahane» arasına geçirilmiş, madencilere yalnız bir «imal hakkı» ruhsatı verilmiştir. Bu hükümlere nazaran, demek oluyor ki, maden yani kömür ocakları, temlik olunmamıştır. Ve yine bu itibarla bir ruhsatiye, devredildikçe de, eski hükümler vaki kalacağına göre havzanın tamamen devletleştirildiği, 1940 tarihine kadar şirketlerin ve maden ocağına sahip diğer şahıs ve müesseselerin hukukî durumları sadece bir «ikmal hak ve tasarrufu» na sahip olmaktan ileri gitmemiştir. Esasen nizamnamede bedel ve masrafları ödenmek suretiyle ocakların geri alınabileceği sarahatle zikredilmiş bulunmaktadır.

İntikal ve tasarrufun hudutları: Ocaklardaki intikal hakkı erkek ve kız evlâtlara intikal eder. Evlâttan başka hak sahibi olmadığı takdirde, ocak «mahlûl» addedilir. Hak sahipleri havza idaresinin malûmatı olmadan alım ve satım muamelelerine girişemezler.

Ocakların «metrukiyet» ine ait hükümler:

1) Ocak sahibinin ocağı terketmesi, kömür çıkartma tesisatını kaldırması gibi hallerde ocak bedelsiz olarak havza idaresince zapt edilir.

2) Her ne sebeple olursa olsun üç ay faaliyetini tatil eden kimseye havza idaresi işine devam edebilmek üzere bir ortak almasını teklif eder. Bu teklif kabul edilmediği takdirde ocak tesisatı ve kömürlerin kıymeti üzerinde bir keşif yapılarak bedeli ödenmek suretile idarece satın alınır.

c. — Ereğli Madeni Hümayun Nizamnamesine göre Havzada sosyal düzen:

Ereğli maden-i hümayun nizamnamesinin işçi tedarikinde, iş mükellefiyetine, maden ocaklarında çalışma yaşına, çalışma saatlerine ilh... tespit etmiş olduğu başlıca hükümler şu suretle hulâsa edilebilir (13):

(13) Ereğli Maden-i Hümayun nizamnamesi madde 21, 22, 25, 26, 30, 31.

21 inci maddenin birinci fıkrasında kömür ocaklarında çalıştırılacak işçinin, kazmacı, küfeci, nakliyecî ilâh... gibi sınıflara ayrılmış olduğuna işaret edilmektedir; «Maden-i mezkûr ocaklarında istihdamı lâzım gelen sunuf-u ameleden kazmacıyan ve küfeciyan ve kiracıyan Ereğli sancağı dahilinde kâin 14 kaza ahâlisine munhasır olup 13 yaşından 50 yaşına

İş mükellefligi: Ereğli sancağı dahilinde 14 kazanın erkek nüfusu maden kömürü ocakları için kurulan ücretli iş mükellefligi nizamına tabidirler. İşçi dilediği ocakta çalışmak kendisine fazla ücret veren ocağa gitmekte serbesttir.

İşçi disiplini: İşçi kafileleri köy muhtarlarının nezaret ve mesuliyetleri altında 15 şer günlük bir çalışma müddeti için kömür havzasına sevk edilirler. Bir kafile, nöbetini teslim etmeden, Havzayı terkedemez. Bu müddet zarfında kaçan veya fazla hasta olduğu iddiası üzerine bir muhafızın nezareti altında köyüne sevk edilirken sonradan hakikatta hasta olmadığı anlaşılan işçiler iki misli müddetle çalıştırılırlar. Arkadaşını kaçmağa teşvik eden işçi de aynı cezaya çarptırılır.

İşçilerin yaşı 13 ile 50 yaş arasında tespit edilmiştir.

Çalışma saatleri: Madenlerde mesai 24 saatte iki defa değişmek üzere 10 ar saatlik iki posta halinde devam eder.

Ayrıca kazmacı, nakliyecı, lağamcı ilh.. gibi muhtelif işçi kategorilerinin, asgarî olan bu müddet nihayetinde ocağı ne gibi şartlarla terkedebilecekleri tespit edilmiştir. (madde 27, 28, 29).

d. — 1319 tarihli talimatname.

Bahriye idaresinin sonlarına doğru 1903 de maden nazırlığı Fransız maden kömür ocaklarının talimatnamelerinden faydalan-

ıeğli beyninde olan sunuf-u zükür kaza be-kaza septi defter olunup bunlardan alil ve çürükleri bittefrik... ilâh...»

İşten kaçan veya yalandan hastalanan işçilerin cezalandırılması hususunu tespit eden 30 uncu maddenin metni de şudur: «Ameleden birisi Havza kariyesine savuşmak efkâr ve desisesiyle izhar-ı hastalık yolunda bulunduğu halde hastanın tedavisi säye-i devava-yi hazreti padişahide maden-i mezkûrda bir tabip bulunduğundan vizite ettirildikte hastalığı karini sıhhat olup da cüz'i bir şey ise tabibi mümaileyhı marifetiyle tedavi olunması ve ziyâdece hasta bulunduğu halde sahib-i ocak tarafından rükûbu için mekâre hayvan tedarik olunarak yanına âdem-i mahsus tcr-fikan hanesine gönderilmesi ve amele-i merkumun hastalığı hile ve hud'a idüğü tahakkuk ederse ikmal-i müddetine değin yine işine reddolunması nizamından bulunduğu misillü ve şayet hotbehot ifrara cür'et ederse tade-siyle ibretül sairin iki kat müddetle istihdam olunacaktır».

Zamanın sosyal zihniyetini aksettirmesi itibarıyla bu metin, şayanı dikkattir. Havzada bulundurulmuş doktorun işçilerin sağlık durumlarıyla meşgul olmaktan ziyade «temaruz» suçunu tespit vazifesiyle istihdam edildiği görülmektedir. Nizamnamede kaza, sakatlık, hastalık gibi hallerde ne maden idaresinin ne de ocak sahiplerinin işçiye karşı yardım vecibesini yüklenmiş olduklarını gösteren herhangi bir kayıt mevcut değildir.

mak suretile 1319 tarihli «Ocakların kavaidi umumiyesi» adı altında bir broşür neşredilerek, madencilere dağıtılmıştır.

2 — 1303 ve 1322 tarihli «Maadin Nizamname» leri; nisbî resim havzadaki kömür ocaklarına ne suretle tatbik edilmiştir? Bilindiği gibi Ereğli nizamnamesile kurulan düzen, madencileri çıkarttıkları kömürün tamamını bahriye idaresine vermeğe mecbur ediyordu. Bu itibarla arazi kanunnamesinde ve bundan sonra çıkan birinci ve ikinci maadin nizamnamelerinde tesbit edilen nisbî resim hükümleri havza ocaklarına tatbik edilmemekte idi. Fakat sonradan olayların gösterdiği gelişmeler 1303 ve 1322 tarihli maadin nizamları ile tesbit edilen nisbî resim, tefsir yolu ve başka bir ad altında havza madencilerinden de alınması icap ettirmiştir. Şöyle ki, daha önce de işaret etmiş olduğumuz gibi satın aldığı kömürlerin bedelini ödeyemeyecek bir duruma düşünce, madenciler tarafından yapılan müteaddit müracaatlar üzerine kendilerine çalıştıkları madenin % 40 ını serbestçe satmak hakkı verilmiştir. Fakat hükümet madencileri has hazine adına ve hesabına kömür çıkartma iltizamını almış bir takım müteahhitler diye telâkki ettiği cihetle, bu defa kendilerine serbestçe hareketlerine müsaade edilen % 40 lar üzerinden yapılan satışlar âdeta bir nevi «ortaklama ticaret işi» diye kabul edilmiş ve bu itibarla mezkûr satışları üzerinden «hissei temettü» adı altında bir kazanç payı alınmaya başlanmıştır. Böylelikle, sonradan çıkan 1303 ve 1322 tarihli maadin nizamnamelerinin ocak sahiplerinden nisbî resim alınmasına dair olan hükümleri de başka bir ad altında Havzada da tatbik edilmiştir (14). 1920 senesinde kömür ocaklarından temettü hissesi ve diğer madenlerden resmi nisbî adı altında alınmak suretiyle devam eden bu ikilik ortadan kaldırılmıştır.

(14) Hisseli temettü 1299 dan 1301 tarihine kadar atık kantarından bir kuruş hesabıyla tonundan 18 kuruş, 1301 den 1312 tarihine kadar atık kantarından bir kuruş hesabıyla tonundan 10 kuruş, 1313 den 1327 tarihine kadar atık kantarından bir kuruş hesabıyla tonundan 5 kuruş olarak alınmıştır. 1328 (1912) den itibaren Şirketi Osmanlıye ile hükümet arasında akdedilen resmi itilâfnameye göre mezkûr resim ton başına 100 paraya indirilmiştir. Temettü hisseleri sırasıyla Bahriye İdaresi, Nafla Nezareti, Ticaret, Ziraat ve Maadin Nezareti tarafından kabz ve tahsil edilmiştir. 1911 den itibaren Maden Müdüriyetinin veznesi kaldırılmış ve kabz muamelesi Maliye tarafından yani kaza malmüdürlüğünce yapılmıştır.

3. — 10 Eylül 1377 (1921) tarihli «Ereğli havza-i fahmiyesi maden amelesinin hukukuna müteallik kanun». Millî idarenin Havza-ya gösterdiği ilgi pek erkenden başlamıştır: 1921 vaznı kanun «Ereğli havza-i fahmiyesi maden amelesine mahsus kanun» la yürürlüğe koyduğu sosyal hükümlerle, kömür havzasını ve onun başlıca problemlerinden biri olan işçi meselesi hayatî ehemmiyeti haiz bir millî dâva şeklinde ele alarak bu sahada iktisadî ve içtimai bir inkılâp yapacak olan yeni bir devrin müjdecisi olmuştur.

Ereğli havza-i fahmiyesi hukukuna müteallik kanun 15 maddeden mürekkeptir. Kömür ocaklarında çalıştırılacak işçilerin yaş haddine, çalışma saatlerine, ücretlere, maden kazalarına, işçilerin sağlık durumuna ve nihayet amele koğuşlariyle hastahanelere temas etmektedir. Bu hükümlerin en ehemmiyetlilerini şu suretle hulâsa etmek kabildir:

a — Yaş haddi ve çalışma müddeti.

1) Kömür ocaklarında çalıştırılabilmek için en küçük yaş haddi 18 olarak tespit edilmiştir. —Madde 2— (Ereğli nizamnamesinde bu yaşı 13 olduğuna işaret etmiştik).

2) Kömür madenlerinde bir postalık çalışma müddeti sekiz saattir, kendi arzusu ile daha fazla çalışmak isteyen işçiye munzam mesai saatleri için iki kat ücret ödenilir (Madde 8).

b — İşçi ücretlerinin düzen ve murakabe altına alınması:

Madenciler çalıştırdıkları işçi miktarile verdikleri ücreti munzam bir surette kaydetmeğe ve şekli ayrıca tespit edilmiş olan bu defterleri «İktisat Vekâleti ve amele birliği memurlarına berayi tetkik ibraza» mecbur edilmişlerdir. Madenciler ayrıca teşkil edilecek olan «amele ihtiyat ve teavün sandıklarına» istihdam edecekleri amele ücret-i umumiyesinin % 1 inden dún olmamak üzere muavenet edecekler» dir (Madde 3).

c) Sağlık teşkilâtı:

Madenciler hasta veya kazaya uğrayan işçileri tedavi etmeğe ve bunun için maden civarında hastahane, diplomalı hekim ve eczahane bulundurmaya, hamam açmaya kuvvetli müeyyidelerle (15) mecbur edilmişlerdir (Madde 1, 6 ve 9).

(15) Dokuzuncu maddenin metni aynen şudur: Amelenin ahvali sıhhiye ve şeraiti hayatiyeleriyle hukuk-u umumiyelerine müteallik işbu nevadı ifade etmiyen madenci ve mütezimlerin ruhsatname ve şartname ve imtiyazları fesholunur.

d) Kazalarda ölüm tazminatı :

Ocaklarda çalışırken ölen işçilerin ailelerine «varisleri veya amele müfettişliği veyahut İktisat Vekâleti tarafından ikame edilen tazminat dâvası» neticesinde, «miktarı tarafeynden alelusul müntehap erbabı vukuftan teşekkül edecek heyetin tayin edeceği» tazminat ödenir. kazada ocak sahibinin veya mültezimin herhangi bir ihmal kusur veya kabahati âmil olmuşsa kendilerinden tazminattan başka ayrıca 500 liradan 5000 liraya kadar para cezası alınır (Madde 7).

4) Cumhuriyet mevzuatı:

Amele kanunundan sonra Cümhuriyet devrinde 1940 tarihli Füz-yon kanununun neşri tarihine kadar yürürlüğe konulmuş mevzuat-ta havzayı yakından ilgilendiren başlıca kanun nizamname ve ka-rarnameler kronolojik sırasile aşağıda gösterilmiştir:

a) 1794 numaralı kanuna istinaden çıkarılan 1/4/1932 tarihli kararname (16).

b) 14/6/1935 tarih ve 2804 numaralı M. T. A. Enstitüsü kanu-nu ile maden ve kömür arama işleri modern bir düzen altına alın-mıştır.

c) 14/6/1935 tarih ve 2805 numaralı kanunla Eti Bank kurul-muştur.

d) 15/6/1937 tarih ve 3241 numaralı bir kanunla, Ereğli şirke-tinden alınan liman, demiryolu ve madenlerle Kozlu ve Kilimli, de-miryollarının işletilmesi ve Havzadaki deniz işlerinin inhisar altına alınması kararlaştırılmıştır.

e) 17/6/1938 tarihli Kanun. sermayesi Devlet tarafından veril-mek suretiyle kurulacak iktisadi teşekküllerin —ve bu itibarla Eti

(16) Bu kararnamede havzada kömür çıkartma faaliyetini arttıra-cak ve dış piyasalara kömür ihracını teşvik edecek mahiyette hükümler konulmuştur:

1) 1932 senesi zarfında ecnebi memleketlere satış, harice çıkardıkları miktarın iki misli ihraç edilen kömürün nisbi resmi % 1,

2) Aynı seneye nazaran 1,75 misli ihracat yapanların nisbi resmi % 2,

3) Aynı seneye nazaran 1,5 misli ihracat yapanların nisbi resmi % 3,

4) Aynı seneye nazaran 1,25 misli ihracat yapanların nisbi resmi % 4,

5) Aynı sene nisbetinde ihracat yapanların nisbi resmi % 5 olarak tespit edilmiş bulunuyordu.

Bu kararnamenin hükümlerini, hal ve şartların aldığı farklı durum ve bilhassa harp ekonomisinin zaruretleri karşısında, «maden kömürünün ihracatının men'i» hakkında 3/9/1939 tarihli ve 2-11858 numaralı İcra Ve-killeri Heyeti kararıyle mukayese ediniz.

Bank Ereğli Kömürleri İşletmesinin— teşkilâtı ile idare ve murakabesine ait esasları tespit etmiştir.

f) 30/5/1940 tarih ve 3867 numaralı Füzyon kanunu da Ereğli Kömür havzasındaki Ocakların Devletçe işletilmesini kararlaştırmıştır. Bunlardan bazılarının Kömür Havzasının Hayat ve inkişafında ifade ettikleri kıymet ve mânayı kısım III kömür havzasındaki iktisadî inkişaf merhalelerini incelerken belirteceğiz.

III — İktisadî gelişim merhaleleri (1849-1940)

Umumî mülâhazalar :

Havzanın gelişme seyri üzerinde hakikî bir fikir edinebilmek için burada yüzyıldanberi tatbik edilen İdarî rejimler ve yürürlüğe konulmuş olan kanunî mevzuatın arkasında asıl, iktisadî gelişim merhalelerini görebilmek gerektir.

Maden ekonomisinin tabii, teknik ve iktisadî temelleri öyledir ki, toprakaltı zenginliklerini işletirken güdülen gaye ile Devlet ve hususî teşebbüslerin bu yolda yürürken sahip oldukarı zihniyet meselerinin, iktisadî işletmenin şekil ve şartlarını tayin eden en esaslı bir âmil mertebesine çıkarır. Gerçekten, maden cevherleri yeryüzüne yakın ve az çok ince toprak tabakalarıyla örtülü «Mostra» lar halinde bulunabildiği gibi, bir kısmı da killi, kumlu, kayalık ve volkanik arazi teşekküllerinin ivicaçlı ve ârizalı derinliklerine de sokulmuş olabirler. Bundan başka kömür mostralarının veya damarlarının kalınlığı ve zenginliği de çok defa yer yer değişir; kalın ve zengin damarlara erişebilmek için ocaklarda bazan aylarca hattâ senelerce sürebilen zahmetli ve pahalı «ihzarî çalışma» ların yapılmasına, ehemmiyetli teknik tesisat vücuda getirilmesine ve bu uğurda bir müddet hiç kömür çıkartmadan büyük malî fedakârlıklara katlanılmasına zaruret hasıl olur. Bu külfet ve fedakârlıklara katlanılmıyarak «azamî istismar yoluna gidildiği takdirde toprak altında gizlenmiş olan millî servet definesi israf edilmiş olur. Bundan başka Devletçe maden kömürü ocakları imtiyaz, iltizam veya emanete verilmek veyahut bizzat işletmek yolu takip edilirken bile, mahiyet itibariyle birbirinden farklı gayeler takip edilmiş olabilir. Bu gayeler, ezcümle bir malî varidat kaynağı elde etmek veya Ordunun ihtiyacı olan kömürü temin etmek gibi mahdut görüşlü ve kısa vadeli bir hedefe yöneltmiş olabileceği gibi, büyük bir millî servet unsurunu rasyonel bir şekilde kıymetlendirmek ve aynı zamanda millî sana-

yıl ve ömrünün temellerini kurmak gibi geniş ve uzun vadeli bir programın çerçevesi içine de girmiş olabilir. Bu takdirde her hal ve şekilde kömür çıkartma faaliyetlerine tatbik edilecek olan iktisadi işletme usullerinin birbirinden çok farklı olması, maden arama, ihzari ameliyat, teknik tesisat, işçi toplama, işçi çalıştırma ilh... sahalarında büyük farkların göze çarpması pek tabiidir.

Türkiyenin kömür havzası tarihi işletme politikası ve iktisadi gelişmelerin Devlet ve teşebbüslerdeki zihniyet ve gaye değişikliklerinin nasıl adım adım takip ederek geliştiğini ortaya koymak bakımından çok verimli bir araştırma konusu olarak ele alınabilir. Bu itibarla Türkiye kömür ekonomisinin muhtelif devirlerde arzettiği iktisadi hususiyetleri tasvir ve tesbit etmeye başlamazdan önce yüz yıllık bir tarih boyunca havzanın işletilmesinde rol oynamış olan zihniyet ve âmilleri sırasıyla ve kısaca gözden geçirmek çok yerinde olur.

A — Havzanın işletilmesinde hâkim olan zihniyet ve rol oynamış olan âmillerin evrimi :

1848 den 1940 a kadar devam eden havza tarihinin bu bakımdan bazıları pek kısa ve bazıları uzun seneler sürmüş olan yedi muhtelif safhaya ayırmak kabildir.

1 — 1848 - 1882 safhası :

a) Bu zamanda ocakları iltizama vermekle «Hâs Hazineye» hiç pahasına varidat temin etmek istenilmiştir. Esasen muhtelif hayır işlerine vakfedilmiş olan bu varidat haddi zatında ehemmiyetli bir yekûna baliğ olmadığı cihetle «Has Hazineye varidat toplama hırsının da pek kuvvetli olmadığını teslim etmek lâzımdır.

b) Hükümet adamlarıyla ordu mensupları ve bilhassa Bahriye erkânı yelkenden buhara geçmiş olan donanma ile darphane gibi birkaç müessesenin muhtaç olduğu maden kömürünü Havzadan temin etmeye ehemmiyet vermekte idiler.

c) İltizamcılara gelince bunlar çıkarttıkları kömürü mirî fiyatla ve yalnız bahriye idaresine satmak zorunda bulduklarından en kestirme bir yoldan ve kabil olduğu kadar ucuza maletmek ve aradaki farkla geçinmek isteyen küçük sermayeli, bilgiden ve hattâ büyük kazanç hırsından da mahrum kimselerdi.

Hulâsa, bütün bu âmiller 1848-1882 safhası esnasında kömür havzasında tamamile statik karakterde bir ekonominin yerleşmesini icap ettirecek bir takım hususiyetler taşımakta idi.

2 — Kırım Harbi esnasında (1854-1855) :

Havzada otuz dört yıl uzunluğunca kökleşen bu durgunluğun 1854 - 1855 arasında yani Kırım Harbi esnasında kısa bir fasılaya uğradığını görmekteyiz. Gerçekten Karadeniz sahilleri müttefiklerin hareket üssü haline gelince harp esnasında İngiliz ve Fransız donanmasının muhtaç olduğu kömürü kolaylıkla temin edebilmesine rasyonel usullerle ve modern bazı tesisat vücuda getirmek suretiyle çalışmak lüzumu takdir edilmiştir. Denilebilir ki Havza tarihinde ehemmiyetli harpler toprak altındaki definenin kıymetlendirilmesi hususunda bir uyanıklık âmili olmuştur.

3 — 1882-1914 safhasında :

a) Hazine, Havzaya herhangi bir varidat kaynağı gözile bakmış fakat bu yolda beslediği kazanç hırsı artmıştır. Ferman entrikaları ve imtiyaz ticareti de bu devirde bilhassa Hamit II zamanında mevki kazanmıştır.

b) Bahriyenin Havzadaki istihraç faaliyetine karşı alâkası gevşemiştir.

c) Fakat bu devri temyiz eden en esash nokta şudur: Çıkartılan kömürlerin yalnız % 60 ı bahriyeye satılarak müstahsilin kalan % 40 ı serbestçe satışa çıkarabilmesi Havzaya hususî teşebbüsü, hususî sermayenin ve bu arada bilhassa oldukça büyük yabancı sermayelerin ilgisini çekmiştir. Bu müteşebbis ve sermayedarların zihniyeti başlıca iki menfaat temeline dayanmakta idi: 1 - doğrudan doğruya büyük kâr getirmiyen işlere sermaye yatırmamak; teknik tesisatı sırf kolaylıkla ulaşılabilecek kalın ve zengin damarların işletilmesinin icap ettireceği en küçük bir ölçü dahilinde vücuda getirmek; 2 - İmtiyaz, ferman, ruhsatiye spekülasyonları ile de ayrıca büyük menfaatler temin etmek.

Bu devre (hususî teşebbüs), (haris ve bazan da maceracı sermaye devri) adını verebileceğimiz gibi «hakikî sınaî hayata girmeden ticaret ve spekülasyon faaliyetinin ön plânde yürüdüğü» madencilik diye de vasıflandırabiliriz. «Ereğli Şirket-i Osmaniyesi» adını taşıyan Fransız şirketinin zihniyet ve siyaseti Havzanın bu devredeki topyekûn inkişafın başlıca âmillerinden biri olarak ele alınabilir. Aşağıda bu şirketin tarihçesini yaparken Havzada tutmuş olduğu yolun istikametini belirtmeye çalışacağız.

4 — Umumî Harp esnasında (1914-1918) :

Kırım Harbinde olduğu gibi Umumî Harpte de deniz üslerinin

kömür ihtiyacı olan rasyonel bir istihsal faaliyetile karşılamak zaruretinin yarattığı yeni bir zihniyet ve uyanıklıkla karşılaşmaktayız. Rus bombardımanlarının liman ve tesisat üzerinde yaptığı zararlar da bu hususta âmil olmaktan geri kalmamıştır denilebilir.

5 — Mütareke senelerinde : Havza istihsalâtı daha önce de işaret ettiğimiz gibi işgal idaresinin İstanbulda teşkil ettiği «Kömür Komisyonu» nun emir ve murakabesi altında gevşek bir tempo ile yürümüş, siyasî durumun istikrarsızlığı şirketleri, tesisata sermaye yatırmak; hattâ harp senelerinin yaptığı tahribatı tamir etmek hususunda bile mütereddit bırakmıştır.

6 — 1925 - 1940 :

Millî Hükûmet daha İstiklâl Mücadelesinin çetin günlerinde bile Zonguldak Kömür Havzasının millî iktisat için ifade ettiği büyük ehemmiyeti takdir etmiş ve bilhassa 1935 senesinden sonra Havza'nın teknik, iktisadî ve sosyal problemlerine bir «bütün» olarak millî iktisat politikası içinde yer verilmesini isteyen bir zihniyet vücut bulmuştu. 1936 da ikinci beş senelik sanayi plânının kömür havzasına ayrılan faslında Havza'nın işletilmesinde mevki almaya başlayan yepyeni bir millî iktisat zihniyetini şu satırlarda okumak kabildir: «Memleketimizin medenî seviyesini yükseltmekte ve maden ve ağır sanayimizle beraber bilûmum sanayimizin ve iktisadî kalkınmamızın inkişafını teminde en büyük rolü oynayabilecek olan bu zengin enerji kaynağımızın önümüzdeki senelerde gerek memleket içindeki istihlâk inkişafına ve gerek memleket dışına sevki imkânlarına cevap verecek tarzda teşhizi ve şimdiye kadar bu havzada birçok ihmaller yüzünden geri kalmış teknik ve içtimai terakkilerin temini için lâzımgelen işlerin programını ve kredinin tesbitini ana hatları itibariyle göstermek lâzımdır.»

1920 - 1940 kadar göz önünde bulundurduğumuz bu yirmi senelik devreyi iktisadî inkişaf merhaleleri bakımından olduğu kadar iktisadî politika bakımından da iki tâli safhaya ayırmak kabildir.

a) 1921-1937 safhası esnasında: 1 - Havzaya millî sermayeyi hususi teşebbüs kanaliyle akıtmak — Türkiye İş Bankasına bu sahada büyük vazifeler vermek — suretiyle iktisadî faaliyetleri statik durumundan kurtarmak ve mütezayit bir tempo ile büyük çapta istihsal yapmak için sermaye yatırmak gayesi güdülmüş ve ayrıca 2 - «Havza İktisat Müdürlüğü» vasıtasıyla ocaklar işletme tekniği ve içtimai siyaset murakabesine tâbi tutulmuştur.

b) 1937-1940: Devlet sermayesi Havzaya, 1937 de Ereğli şirketi tesisatının satın alınarak Eti Bank'a devredilmesiyle girmiş ve bu tarihten itibaren Hükûmetin Havza üzerindeki alâka ve rolü gittikçe artarak gelişmiştir. Havzanın rasyonel bir şekilde işletilmesi, istihsalın artırılması aynı zamanda kömür havzasının büyük sanayi bölgeleri için bir enerji kaynağı haline getirilmesi Havza faaliyetlerini düzen altına almak isteyen Devlet siyasetinin başlıca gayelerini teşkil etmiştir.

B. — Kömür Havzasında İktisadî Gelişim Merhaleleri.

1 — Umumî mülâhazalar :

1938-1940 Havza tarihinin muhtelif devirlerde iktisadî faaliyetde hâkim bulunan zihniyeti ve bu çalışmalarını sevk ve idare eden âmilleri incelerken şu neticeye varmış olmaktadır ki, kömür havzasında modern mânada bir iktisat politikası takibine başlanması ancak İş Bankası kanalıyla millî sermayenin Havzaya girmesiyle yani 1925 yılına doğru başlamıştır. Bununla beraber plânlı bir sevki idare temayülünün köklerine kadar inmek istersek bu tarihi geriye doğru 1920 ye kadar uzatmak kabildir. Bu itibarla kömür havzasının 1920 den itibaren vaki inkişaf merhalelerini bir formül ve programa sahip bir plân dahilinde takip ederek bu esasların tatbikat sahasında ne şekilde ve nasıl bir ölçü içinde gerçekleşmiş olduğunu takip etmeye imkân vardır. Fakat iktisadî inkişaf merhalelerinin bu dönüm noktasına gelmezden önce yani 1920 den evvelki devrin hudutları içinde ele alınca, burada iktisadî gelişmeleri plânlı bir iktisat politikası çerçevesi içinde takip etmeye imkân yoktur. Binaenaleyh 1920 den evvelki durumu ele alırken tarihî bir tetkik sıfatıyla bu üç çeyrek asırlık devrede maden ocaklarının işletme tarzını, amele tedarik şekillerini, işçilerin yaşayış ve çalışma tarzını, ücretleri, tesisatın, binaların vaziyetini ilh... hulâsa, Havzanın hakikî fizyonomisini canlandıracak noktaları imkân nisbetinde tasvir ve tesbit etmeye çalışacağız. Havzadaki iktisadî inkişaf merhaleleri bilhassa böyle tasvirî descriptif bir kadro içinde incelerken aynı zamanda kömür ekonomisinin muhtelif problemlerine ait bazı istatistik rakamlarını da vermek suretiyle geçmiş zamanların tarihî şartları altında Havza iktisadiyatının umumî durumu üzerindeki görüşlerimizi bu cepheden de tamamlamak yoluna gideceğiz.

2 — Hâs Hazine devrinden Kırım Harbine kadar: (Bu devrede-

Havzada en iptidai bir istihraç tekniği tatbik edilmiş; Hırvatistan ve Kanadadan maden işçisi getirilmiştir).

a) Kömür ilkönce aşağı yukarı tamamıyla «yerüstü çalışmalarıyla, âdeta taş ocaklarında görülen şekilde çıkartılmıştır.

b) Fakat arz dahiline girildikçe bu usulle mostraları ve daha sonra kömür damarlarını örten toprak tabakalarının kaldırılmasına imkân kalmamış, hayal direkleriyle bağ yapılmıya ve en iptidai şekilde maden ocaklarının açılmasına başlanmıştır.

c) Ocaklar birbirine çok yakın olarak açılır, istihraç ameliyeleri esnasında bir ârıza, basamak, killi veya indifai bir arazi teşekkülüyle karşılaşılnca ocak olduğu gibi bırakılarak yeni ve kalın bir damar üzerinde kolaylıkla çalışabilmek üzere yeni ocaklar açılırdı. Bu suretle kömür havzasında arazi âdeta köstebek yuvasına çevrilmiş, toprak altındaki millî servet sonsuz israflara mevzu teşkil etmiştir.

d) Damar ve mostralar kazma ile kazılır çıkartılan kömür de küfelerle insan sırtında veya at, katır gibi hayvanlara yükletilerek nakledilirdi. Bazı ocaklara tahtadan raylar döşenilerek tahta arabalarla da nakliyat yapılmıştır. Ocaklardan iskelelere kadar kömür nakliyatı da yine hayvanlarla yapılmakta idi.

e) İlk teşekkül eden kömür kumpanyaları yerli ahali arasında en basit bilgi ve melekelerle sahip unsurları buunmadığından o zaman İmparatorluk hududu içinde bulunan Karadağ ve Hırvatistandan ustabaşı ve madenlerde çalışmış vasıflı işçiler getirtilmiştir. Zonguldak ocaklarında Hırvatça, Sırpça, ve muhtelif Slâv lehçeleri her adım başında duyulan diller olarak yerleşmiş bulunuyordu.

f) Kırım Harbine kadar devam eden bu iptidai istihsal rejimi esnasında bütün havzanın senelik istihsali hemen hiç bir zaman 50.000 tonu aşmamıştır.

3 — Kırım harbi esnasında havzanın teknik ve iktisadi fizyonomisi değişiyor.

Kırım Harbi: Bu devirde Havzada ilk teknik tarakkî adımları atılmış, yeni ve muntazam ocaklar açılmış, demiryolu ve dekovil hatları inşa edilmiş, istihraç ve nakliyat tekniğinde esaslı yenilikler başarılmıştır.

a) İngilizler Kozluda sahilden Papaz harmanına ve Acenta icağına kadar aynile Zonguldakta da sahilden Papaz harmanına kadar demiryolu inşa etmişlerdir.

b) İngilizler başlıca eski Gürcü kumpanyasının 17 numaralı ocağında, Doluzcu damarında, Andon ocağında ve Karamanyan ve Üzülmöz Mirî ocaklarında çalışmışlar ve bu ocakların içinde ve dışında demir raylı muntazam dekovil hatları vücuda getirmişlerdir. Bu suretle istihraç edilen kömürleri ekserisine nisbeten daha büyük süratle ocak dışına ve oradan da demiryoluyla iskelelere taşıyabilmek imkânı temin edilmiş oldu.

c) İngilizler ocaklarda çatal şeklinde ağaç direklerinin kullanılmasına lüzum olmadığını göstermişler, düz ağaçlardan yapılmış dayanak ve bağları kullanmışlardır.

d) Bu devirde ocaklarda yerli işçiler kullanılmakla beraber İngiltereden mütehasşıs ustabaşılar ve teknisyenler getirilmiş gerek ocak açma, ve kömür çıkartmak gerekse nakliyat sahasında Havzaya ilk Garp örneklerini getirmişlerdir.

4 — Bahriye devrinin (1882) ye kadar devam eden birinci safhasında Ereğli Maden-i Hümayun Nizamnamesile Havzada hukukî, idarî, teknik ve sosyal bir düzen kurulmuş, Havzanın hududu tesbit edilmiş, haritası çizilmiş, yeniden şimendifer ve dekovil hatları inşa edilmiş; kömür satış fiyatına, tartı ve teslim usullerine ait birçok kaideler konulmuştur.

Daha önce Havzanın idarî rejimleriyle hukukî mevzuat tarihini incelerken Bahriye devrinde «Ereğli teamülnamesi» çerçevesi içinde ocakların mülkiyet ve intizamını, işçilerin vazife ve mükellefiyetlerini, nihayet «fi-i mirî» ile ilgili hükümlerden ve bütün bunların ifade ettikleri manâ ve ehemmiyetten bahsetmiştik. Bu noktanın haricinde Bahriye devrinin başından Havza tarihinin diğer önemli bir dönüm noktası olan 1882 ye kadar iktisadî ve teknik sahada ayrıca kaydedilecek başlıca tarakkî adımları şunlardır:

a) Kömür havzasının sınırları tayin edilerek krokisi yapılıyor: Havzaya Alâylı ile Akçeşehir arasındaki Taşsuyundan itibaren, Gürüce Şile ile Cide arasındaki Kapisuyuna kadar sahil boyunca bir hudut tayin edilmiştir. Sahil tarafından hudutları bu suretle tesbit edilmiş olan havza başlıca Zonguldak, Kilimli, Kozlu ve Alacağız bölgelerini ihtiva eder.

Havzanın madenî serveti hakkında hiç bir tahmin, kömür rezervalarının tesbiti yolunda ampirik şekilde olsa bile, hiç bir araştırma yapılmamıştır.

b) Ocaklara numara konuluyor:

Hâs Hazine devrinde ruhsatiye tezkeresi verilmiş olan ocaklara aynı zamanda birer «numara verilmemişti. Hukuki ve bilhassa idarî ve işletme bakımlarından güçlülere, karışıklıklara yol açan bu intizamsız vaziyete 1878 den itibaren son verilmiş, bir taraftan havzanın krokisi tanzim edilirken diğer taraftan da bu krokiye ruhsatiye kayıtlarını takibetmek suretiyle, sırasıyla Kozlu, Zonguldak, Kilimli ve Alacağız bölgelerindeki ocak numaraları işaret edilmiştir.

c) Şimendifer inşaatına devam ediliyor: (Zonguldak, Kozlu, Kilimli ve Çatalağzında inşa edilen hatların tarihçeleri):

Kırım harbi esnasında İngilizlerin inşa etmeğe başladıkları demiryolu hatlarının bir kısmı tamamlanmış, devralınmış ve ayrıca diğer bazı hatlar da inşa edilmiştir. Bu suretle Havzada 40 kilometre uzunluğunda şimendifer ve ayrıca 150 kilometrelik dekovil vücutte getirilmiştir. Havzada bu suretle vücut bulmuş olan Zonguldak, Kozlu, Kilimli ve Çatalağzı hatlarının tarihçeleri şu suretle hülâsa edilebilir:

Zonguldak hattı: Kırım harbi esnasında İngilizler tarafından bir kilometre uzunluğunda bir demiryolu olarak inşa edilmiş olan bu hat, Bahriye devrinde uzatılmış, 1894 de Üzülmeze ve Karşı Mahalleye kadar getirilmiştir. Bu hatlar üzerinde nakliyat başlangıçta katırlara çektilen ve ancak 1-2 ton alan kömür arabalarıyla yapıldı. Sonradan bu hattın işletilmesi Ereğli Şirketi Osmaniyesine verilmiş, hat 20 kilometrelik bir uzunluk almış ve üzerinde sekiz ton istiap hacimli vagonlarla nakliyat yapılmaya başlanılmıştır.

Kozlu hattı: Hâs hazine devrinde İngilizler tarafından inşa ettirilmiş olan Kozlu hattı, Bahriye devrinde 1874 de İhsaniyeye kadar uzatılmıştır. 4.5 kilometre uzunluğunda olan bu hat üzerinde 5.5 ton istiaplı arabalarla nakliyat yapılmıştır.

Kilimli hattının inşasına da Kırım muharebesi esnasında başlanmış ve aynıyle 1290 da (1874) Bahriye Nezareti tarafından uzatılarak 3.5 kilometre uzunluğunda bir hat haline getirilmiştir.

Bu bölgelerde ocaklara sahip olmadığı cihetle Ereğli Şirketi Osmaniyesi ne Kilimli, ne de Kozlu hatlarının işletilmesini üzerine almak istememiş, her iki hat ta Bahriye devrinde Bahriye Nezareti ve Meşrutiyet devrinde de önce 5 ay müddetle Nafia ve sonradan da

Ziraat, Ticaret ve Maadin Nezareti tarafından işletilmiştir. Sonradan idare Havza-i Fahmiye Müdürlüğüne geçmiş bulunuyordu (17).

Çatalağzı hattı tamamiyle Bahriye devrinde inşa edilmiştir. 9 kilometre uzunluğunda olan bu hat üzerinde evvelâ tahta arabalar üzerinde nakliyat yapılırken evvelce Karamanyan kumpanyasına ait olan ocaklar Şirketi Osmaniyeye geçince, muntazam vagonlarla nakliyat yapılmış ve hattın işletilmesini de aynı şirket üzerine almıştır. Bu demiryolunun geçtiği arazi üzerindeki ocaklar birer birer Şirketi Osmaniyeye intikal ettikten sonra — ileride göreceğimiz gibi — şirketçe kömürlerin nakli için inşa edilen havaî hat, ve varagel bu hattın ehemmiyetini azaltmış ve bakımını da ihmale uğratmıştır.

d) İstihsal miktarı :

Hazinei Hassa devrinde istihsalin ortalama bir hesapla senede 20-30.000 gibi gülünç bir rakam etrafında dolaşmasına ve hiç bir zaman 50.000 tonun yukarısına çıkamamasına karşılık Bahriye devrinin birinci safhasında önce muntazaman artmıştır: Böylelikle 1865 de 61.000 tondan, 1870 de 65.000 tona çıkmış olan bu miktar 1875 de 142.000 tonu tecavüz edebilmiştir. Fakat Bahriye idaresinin satın aldığı kömür bedellerini ödemek hususunda güçlükler çıkarması ve hattâ sonradan büsbütün ödeyemez bir hale düşmesi istihsalini birçok ocaklarda durdurmuştur. Bu suretle şirketlerin teşekkülüne tekadüm eden intikal devresi senelerinde istihsalât fevkalâde düşmüş, ezcümle 1880 de 55.800 tona ve 1890 da 79.000 tona düşmüştür.

5 — Bahriye devrinin ikinci safhasından itibaren milli idarenin kuruluşuna kadar geçen kırk yıllık bir devre esnasında Havzanın iktisadî gelişim seyrini bu devirde kömür ekonomimizde önemli bir yer tutmaya başlamış olan büyük sermayeli şirketlerin ve bilhassa Ereğli Şirketi Osmaniyesinin tarihçe ve çerçevesi içinde incelemek gerektir.

a) Gürcü kumpanyası: Havzada ilk havaî varagele kuruluyor. Büyük çapta ve muntazam istihsal başlıyor.

Havzada bu suetle teşekkül etmiş olan ilk şirket 200.000 lira sermaye ile kurulmuş olan Gürcü Kumpanyasıdır (18).

(17) Nihayet, 15/6/1937 T. ve 3241 No.lu kanunla, Ereğli şirketinden satın alınan liman, demiryolu ve dekovillerin, Kozlu ve Killimli demiryollarının işletilmesi, hükümetçe inhisar altına alınmıştır.

(18) Bu şirket kurulmazdan önce daha 1879 da Fransız sermayedar-

b) Karamanyan Kumpanyası (19) da teknik tesisler sahasında birçok yenilikler başarmış, 1884 de Alacağzında 131 No.lı ocakta Havzanın ilk «sathı mail varagelesi» ni kurmuştur. Bu kumpanya Bahriye devri esnasında Havza şimendifer hatlarının uzatılması hususunda da önemli bir rol oynamıştır. Bundan başka Zonguldakta ve Kozluda manifatura, bakkaliye, mağazaları ve fırınlar açan şirket işçilere ücret yerine ekmek, yiyecek, giyecek vermek gibi ücret politikası bakımından dikkate değer bir tecrübeye girmiştir.

c) Ereğli Şirket-i Osmaniyesi:

aa.) Liman imtiyazları. Zonguldak limanının iki defa inşası. Ereğli Şirket-i Osmaniyesi görünürde bir liman imtiyazını işletmek gayesiyle kurulmuştur. Gerçekten ilkönce hazine mimarı Yanko Efendi Kozluda bir liman inşa etmek imtiyazını almış ve bu imtiyazı işletmek hakkını Osmanlı Bankasının da iştirak ettiği bir sermayedar gurubunca kurulan Şirket-i Osmaniyeye satmıştı. Şirketin sermayesi başlangıçta beheri 250 şer frank kıymetinde 50.000 aksiyondan mürekkep 1.250.000 frank veya 50.0000 Türk altınından iba-

larının Mr. Meunier adına vekil ve tercümanı Yuvanidis Pertikani 15.000 altın masraf yaparak Havzanın mâdenî serveti, arazi teşekkülâtı ve umumî-durumu üzerinde araştırmalar yapmış ve oldukça esaslı bilgiler edinmiştir. *Meunier kömür havzasındaki bütün ocakları bir elden, sistematik ve büyük bir işletme içinde kıymetlendirebilmek için bir proje yapmış ve bütün ocakları satın almak için Hükûmete müracaat etmişse de, teklifleri kabul edilmemiştir.* Şirket sonradan 1885 e doğru Pertikali efendinin teşebbüsü ve Mısır hattı üzerinde vapur nakliyatı ile uğraşan Gürcü Kumpanyasının iştirakile teşekkül etmiş, Mısır'daki denizcilik işinde ortak olan Zerdivak'ın ihtilâsı Gürcü Kumpanyasına büyük bir darbe olmuş ve ocakları 110.000 liraya Şirketi Osmaniyeye satarak Havzadan çekilmek zorunda kalmıştır. Bu şirketin emrinde çalışmış olan Darunt, Kronoşdil, İstastopulos ve bilhassa meşhur Ralli gibi bilgi ve tecrübe sahibi mühendislerin Havzada teknik tarakki sahasında ilk ve kuvvetli adımların atılmasında büyük bir rol oynamışlardır.

(19) Bu şirket, 1883 den sonra Havzaya gelerek kömür ve odun ticaretine başlayan Karamanyan, Artin ve Lâz Ahmet'le Aşlıoğlu Bediosaki efendiler tarafından kurulmuştur. Karamanyan Kumpanyası idareî mahsusanın kömürünü taahhüt etmiş ve Havza'nın kömür ticaretine hemen ilili bir inhisar altına almağa muvaffak olmuştur. Alacağzıda, Armutçukta 131 No.lu ocaktaki 'sathı mail varagelesini' inşa etmesi üzerine şirketin mühendisi Hacopulos'a Maden Nazırlığının inhasıyla nişan verilmişti. Şirket sonradan ortakları arasında çıkan bir anlaşmazlık üzerine zaafa uğramış ve en mühim ocakları Şirketi Osmaniyeye tarafından satın alınmıştır.

retti. 1308 de Kozlu için istihsal edilmiş olan liman imtiyazı yeni bir fermanla Zonguldağa çevrilmiş ve liman inşaatına başlanarak 4.5 milyon franga mâl edilmiştir. 5 sene sonra limanın mendireği ve diğer tesisleri büyük bir fırtına neticesinde harap olmuş ve şirket limanı bugünkü mevcut şeklinde — daha dar ve denize doğru daha uzamış olarak — yeniden inşa etmiştir. Bu vesileyle şirketin sermayesi % 25 nisbetinde arttırılmıştır. Liman imtiyazı Ereğli Şirketi için daima önemli bir varidat kaynağı teşkil etmiş ve Havzada yerleştiği günden itibaren güttüğü nüfuz ve inhisar politikasının gerçekleşmesi hususunda kıymetli bir âlet vazifesini görmüştür.

bb.) Ereğli şirketinin zihniyet ve politikası: Görünüşte bir liman imtiyazını işletmek mevzu ve gayesiyle ortaya çıkan «Şirket-i Osmaniye» kömür havzasında filî bir inhisar kurmak ve böylelikle bütün zengin damarları işletmekten ibaret olan plânını gerçekleştirmeye çalışırken, adım adım ve hesapla yürümüştür. Ereğli şirketi müessisleri, daha önce diğer bir sermayedar gurupunun bütün ocakları birden satınalmak hususundaki projesini açık bir teklif ile ortaya koyarak düşmüş olduğu muvaffakiyetsizlikten ders almışlar ve Osmanlı Devleti makamlarında hâkim bulunan ruhî hâleti daha isabetli bir görüşle kavrayabildiklerini göstermişlerdir. Bundan başka Havzada, kendilerinden önce yerleşmiş olan ve çoğu küçük sermayeli birkaç şirketin malî durumlarındaki istikrarsızlıktan ve diğer küçük müstahsillerin de her bakımdan sakat ve zaif olan vaziyetlerinden istifade edebilmiştir. Bu istikamette, Ereğli Şirketinin başlıca iki yoldan yürümüş olduğu tesbit ve müşahede edilebilir.

1 — Şirket istihsal ettiği liman imtiyazlarının, daha sonra, Meşrutiyet devrinde hükümetle aktettiği muhtelif mukavelelerin metnine maharetle sıkıştırılan bazı maddeler ile, üzerine aldığı Nafia ve inşaat çalışmaları esnasında, «... tesadüf edilebilecek ve bu işlerin intacı için istimaline ihtiyaç hasıl olabilecek kömür damarlarının...» işletilmesi hususunda müsaadeler almış, terkedilen kömür ocaklarının şirkete devredilmesini ve Havzada nüfuz ve hakimiyetini tesis edecek diğer bazı imtiyazları da temin etmiştir. Ezcümle:

a) 1337 senesinde 387 numaralı bir ruhsatname ile, Zonguldakta bir hükümet konağı ile bir maden dairesi binasını inşa etmeği deruhte eden şirketin, bu işler mukabilinde temin ettiği menfaatler arasında Üzülmaz Deresinin sol sahilindeki metrük ocakların imal hakkı da mevcuttu.

b) Şirket, 1318 de 390 numaralı diğer bir ruhsatname ile Kerpiçlik tarafından gelecek yolu takiben Plâto ve oradan da Demiryolu ve Üzümez Deresini takiben Kerpiçliye kadar olan hudut dahilindeki bütün metrük ocakları işletmek hakkını elde etmiştir.

c) Bahriye devrinde, Zonguldağı Çatalağzına bağliayacak olan bir tünelin (20), kazılmasını taahhüt eden Şirket, bu hususa ait olarak imzaladığı mukavelede «Tünelin kazılması esnasında tesadüf edilebilecek kömür damarlarının...» «Hakkı gayri lâhik olmamak şartıyla...», 1200 metrelik bir nısıf kutur sahası dahilinde kendisine verilmesini temin etmiştir.

2 — Bir taraftan resmî makamlarla aktedilen mukavele ve anlaşma şartları dahilinde yeni ve metrük muhtelif ocakları ele geçirmek imkânını temin eden şirket, diğer taraftan da Havzada münferit işletme sahiplerinin veya malî durumları bozuk şirketlerin ocaklarını birer birer ve elverişli şartlarla satın alarak bunları işletmeğe başlamıştır. Ezcümle yukarıda gördüğümüz gibi, Karamanyan ve Gürcü kumpanyalarının bütün ocakları şirket tarafından satın alınmıştır (21). Aynı suretle Madenci Ahmet Ali ve Şürekâsından İkinci Makas ve Pavlaki'den de bugün Dilaver Ocağı denilen Pavli ocağını almıştır.

Şirketin ilk defa inşa ettiği liman, yukarıda da işaret ettiğimiz veçhile, 1317 daki fırtınada harap olduktan sonra, bu limanı ikinci defa inşa edebilecek bir duruma gelmeden önce ehemmiyetli bir malî buhran geçirmiştir. Böylelikle, dört ay kadar tediyatını tadil etmeğe bile mecbur olmuştur. Osmanlı Bankasının işlerin kontrolünü üzerine almak şartıyla, yaptığı malî yardımlar sayesinde, şirket

(20) İnşaata bir türlü bitmiyen ve Şirketin menfaatleri icabı olarak uzatılan bu tünel meselesi, Ereğli Şirketiyle Bahriye İdaresi ve Megrutliyet Hükümetleri arasında müzmin anlaşmazlıkların, müzakerelerin ve itilâfnamelerin mevzuunu teşkil etmiştir.

(21) Kanunî mevzuat ecnebler lehine ocak fırağına müsaîf olmadığından, ıırağ muameleleri Şirketin Osmanlı tebasından olan bazı erkân ve memurları adına yapılmakta idi. Netekim, bu ocaklar da Hamit Devrinin tanınmış simalarından biri olan Panciri Efendi namına yapılmıştı. Bu gibi kimseler evlâtsiz vefat ettikleri takdirde, ocakların «Mahfûl» sayılması tehlikesi mevcuttu. Sonradan, 21 Şubat 1327 tarihine ve Liman imtiyazını 1970 tarihine kadar uzatan diğer bir mukavelenamenin hucsesi bir maddesile Ereğli Şirketi Osmanlıyesi ocakların resmen sahibi olarak alınmıştı.

yeniden itibarını kazanmış ve Zonguldak limanını yeniden inşaya muvaffak olmuştur. İşte bundan sonra, şirketin sermayesine 10.000.000 Frank ilâve ederek idaresini de eline alan eski «Régie Générale des Chemins de Fer» Meclisi İdare Reisi Conte Vitalis zamanında Havzadaki nüfuz ve hâkimiyet emelleri yeniden canlanmıştır. Bütün ocakları, bedelleri mukabilinde satın almak ve kömür havzasını bir demiryolu ile Haydarpaşaya bağlamaktan ibaret olan «Vitalis» projesi üzerindeki mücadelelere, girişilmiş ve ezcümle şirket, Sarıcalı Ragıp Paşa'nın ocaklarına 150.000 lira teklif etmiştir.

Ragıp paşa muvafakat etmiş ise de, takririnin karşılaştığı hukuki güçlükler ve araya Meşrutiyet inkılâbının girmesi, bu projenin gerçekleşmesine mani olmuştur (22).

İşte bu muhtelif yollardan yürümek suretiyle, Şirket az zamanda kendisine Havzada geniş ve zengin bir istihraç sahası temin etmiş, imtiyazına sahip olduğu liman ve işletmesini elinde tuttuğu Demiryolu ve dekovil hatları sayesinde, Havzada yarı inhisarcı bir hâkimiyet tesisine muvaffak olmuştur.

Ereğli şirketi, gerçi, Havzada sırf kazanç zihniyetiyle hareket ederek, kabil olduğu kadar en kalın, en zengin damarlar üzerinde ve teknik imkân bulabildiği nisbette ucuza mal olabilecek tesisat ile çalışmak yolunu tutmuş ve bazı senelerde müessis aksyonerlere % 50 ye kadar varan dividant dağıtabilmesine karşılık sermaye ve kazancile mütenasip tesisat vücuda getirmemiştir. Aynıyle ocaklarda lâzımgelen ihzari ameliyeleri yapmak, zayıf damarları da işletmek ilh... suretiyle Havzada gömülü olan milli serveti israf etmemek, bilâkis; rasyonel ve hesaplı bir şekilde kıymetlendirmek gibi bir emel ve gaye takip etmediği de muhakkaktır. Bununla beraber, Ereğli şirketinin vücuda getirdiği tesisat, fabrikalar, lavuarlar, inşa ettiği ve işlettiği demiryolları, yollar ve limanlarla, istihsalâtı artırmış ve bilhassa Türk kömürüne dış piyasalarda tanınmış bir mahreç kıymetini verebilmiş olması itibariyle, Havza tarihinde başlıbaşına bir varlık ifade ettiğine de şüphe yoktur.

(22) 1324 inkılâbından sonra, Conte Vitalis, sermayesini de çekerek şirketten ayrılınca, şirketi Osmanîye, merkezi Pariste olan meşhur Banque de Paris et des Pays Bas tarafından finanse edilmiştir. Şirketin sermayesi böylelikle 40.000.000 Franga iblâğ edilmiş bulunuyordu. Umumi idare bünyesi Osmanlı Bankası teşkilâtını andıran bir şekilde idi: «Paris Bürosu» nun emirlerini ifa eden bir İstanbul Şubesi ile Zonguldak ihraç Müdürlüğünden mürekkep bir teşkilât ile idare olunmakta idi.

Demiryolları ve Zonguldak limanı haricinde şirketin vücuda getirdiği başlıca inşaat ve tesisat şunlardır:

- 1) Biri 1313, diğeri 1319 da inşa edilmiş olan kömür yıkamağa mahsus iki lavuar (mecmu kapasiteleri saatte 200 ton tuvönan kömür yıkamaya elverişli).
- 2) Kok fırını ve briket fabrikası.
- 3) Havzadaki bütün müesseselerin âlet ve makinelerini tamir ve yenilemek kudretini haiz büyük tamirhane ve dökümhaneler.
- 4) Memur, daimî müstahdem ve işçilere mahsus olmak üzere 1000 kadar konak ev, ve barakalar.
- 5) Dört doktorlu bir hastahane.
- 6) Kız ve erkek çocuklara mahsus iki Fransız mektebi.

Umumi Harbe tekaddüm eden yılda, şirketin daimî memur ve müstahdemleri 700 e ve kullandığı işçi sayısı da 4.000 - 4.500 e baliğ olmakta idi.

cc) Ereğli Şirket-i Osmaniyesinin Havzaya temin ettiği menfaatler: Havzaya girdiği tarihten itibaren, Birinci Cihan Harbinin sonuna kadar geçen 22 sene esnasında Ereğli Şirketinin vücuda getirdiği tesisat ve iktisadi faaliyetleriyle kömür havzasına temin etmiş olduğu menfaatler şu suretle hulâsa edilebilir:

1) İki defa inşa edilmiş olan Zonguldak limanı ile Demiryolu ve dekovil işletmeleri yalnız şirketin ocaklarında değil, diğer müesseselerin ocaklarında da istihsalin arttırılabilmesine imkân hazırlamıştır. Limanda yükleme işlerinin — hiç olmazsa müsait mevsim esnasında — oldukça sür'at ve intizam kazanabilmesi, Havzanın kömür çıkartma faaliyetine hız vermiştir.

2) Aynıle, Şirket Avrupadan getirttiği işletme malzemesini de diğer ocak sahiplerine satmak suretiyle yaptığı yardımlar istihraç faaliyetine, pek geniş olmasa da, herhalde havza ölçüsünde bir gelişme temin etmiştir. Şirketin levazım ambarında daima ortalama bir hesaplâ 70 ilâ 80 bin altın liralık bir malzeme ve yedek parça stoku mevcut olduğu gibi, Birinci Cihan Harbinin başında, ayrıca tesis edilen 100.000 liralık ihtiyat stokları da harp seneleri esnasında gerek şirket işletmelerinin gerek diğer ocakların faaliyetinin idamesine yardım etmiştir.

3) Şirketin kurduğu kömür yıkama fabrikaları Havza hesabına en önemli bir kazanç vasıtası olmuştur.

a) Lave —yıkamış— kömür imali sayesinde, kömürümüzün hakiki kıymeti meydana çıkmış ve Türk limanlarına uğrayan ecnebi vapurlara kazanlarında yakmak üzere Bunker kömürleri satışı ve bunu müteakıp küçük ölçüde yabancı memleketlere yapılan satışlarla, havza kömürü Avrupa piyasalarına girmiştir.

b) Şirket kendi Lavuarlarında ücret mukabilinde diğer ocakların kömürünü de yıkamıştır.

c) Lavuar fabrikasının kurulduğu arazi, evvelce sıtma yuvası olan sazlık ve bataklıklardı. Lavuar tesislerinin kurulabilmesi için, evvelâ arazi üzerinde doldurma ameliyeleri yapılmıştır. Bu keyfiyetin sıtmanın azalması hususunda büyük bir yardımı dokunmuştur (23).

4) Dökümhane ve tamir atölyelerindeki tamir, bakım, yenileme işlerinden şirket işletmelerinden başka diğer ocak sahipleri de faydalanmışlardır. Bu keyfiyet, istihraç faaliyetlerinin eskisine nisbeten, kesintisiz, ârızasız, devam edebilmesine ve böylelikle sınaî iştigal derecesinin yükselmesile istihsal randımanlarının artmasına yardım etmiştir. Hariçten tamir işleri kabul eden atölyelerin mevcudiyeti Havzada gittikçe teknik âlet ve vasıtalarından faydalanma ihtiyadının gittikçe yayılmasına da yardı metmiştir. Ereğli şirketinin tamir atölyeleri, Zonguldak Limanına gelen gemilerin aceleden muhtaç oldukları tamirata da üzerine alabilecek bir duruma erişmiş bulunuyordu.

5) Ereğli şirketinin Havzada kurduğu yeni düzenlerden biri de «tartı» metodu sahasındadır. Daha önce ocaktan çıkarılan kömür, küfe hesabıyla indî bir tahmine tâbi tutulmuş, imrarat ve satış esnasında, yine küfe usulü veya kantarlarla tartı yapılmakta idi. Şirketin yerleştirdiği otomatik baskül, sonradan «berlin» lerle çıkarılan ve dekovil vagonlariyle sevkedilen kömürü kolaylıkla ve doğru bir şekilde tartmak imkânını temin etmiştir. Modern tartı metodunun

(23) Kömür havzası işletilmeğe başlamazdan önce, bugünkü Zonguldak sahilleri sazlık ve bataklık bir takım araziden ibaretti. Karadenizde sefer eden gemiciler, uzaktan gördükleri bu boş araziye sazlık ve bataklık olmasından dolayı «zongalık» adını verdikleri ve böylelikle bugünkü Zonguldak adının meydana çıktığı rivayet edilmektedir.

yerleşmesi, müstahsil için: istihsalin ve randımanların teknik kontrolünü, Havza müdürlüğünün ve Ereğli şirketinin: istatistik kayıtlarını, malmüdürlüğünün kömür imrarat resimlerinin tahakkuk ve cıbayet işlerini kolaylaştırdığı gibi, kömür satışlarında da bir dürüstlük ve ticarî intizam âmil olmuştur.

dd) Ereğli Şirketinin İhmalleri: Bütün bunlara rağmen, Şirketi Osmaniyenin Havzada iktisadî ve bilhassa teknik ve sosyal sahalarda yaptıklarını çoğumsamamak gerektir. Zengin kömür damarlarına rastgele kazma sallayan, teknik bilgiden; tesisat vücuda getirebilecek sermayeden mahrum mültezim ocaklarından sonra, şüphesiz ki, Ereğli şirketi, Havza için bir kalkınma ve gelişme merhalesi teşkil etmiştir. Fakat, ne vücuda getirdiği teknik tesisat ve ne de istihsalâtı, malî ve teknik imkânları ile mütenasip olmamıştır. Memur ve müstahdemlerine karşı anlayışlı bir sosyal zihniyet gösteren şirketin, işçilere karşı aynı surette hareket etmek hususunda hiç bir gayret göstermediğini ehemmiyetle belirtmek lâzımdır.

Bütün bu noktaların müşterek izah anahtarı şudur: Ereğli şirketi, memleketimizde eski rejim esnasında faaliyette bulunan çoğu ecnebi şirketleri gibi, sırf kapitalist bir zihniyetle hareket ederek, daha ziyade bir istismar siyaseti gütmüştür. Bu istismar politikası, bilhassa, randımanlı olmayan damarları işletmemek, zengin damarlardan bir sümürme tekniği ile istihraç yaparak ihzari ameliyeleri madden arama işlerini çok defa ihmal etmek, malî imkânların mevcudiyetine rağmen tesisata lâyık olduğu derecede sermaye yatırmamak şeklinde tezahür etmiştir. Bu hususta muhtelif devirlerdeki Havza idarelerinin vazife ve salâhiyetleri dahilinde bulunan teknik murakabeyi lâyıkiyle kullanamadıklarının ve nihayet eski devirle meşrutiyet hükûmetlerinin de şirket sermayedarlarıyla yapılan muhtelif müzakere ve anlaşmalaral gösterdikleri basiret ve anlayış noksanlığı ile, mücadele ve otorite zaafının hissesini de unutmamak gerektir.

d) Havzadaki diğer şirketler:

1882-1920 devresinde, Havzada, Ereğli şirketinden önce ve oldukça kısa bir müddet esnasında faaliyete geçmiş olan Gürcü ve Karananyan kumpanyalarına daha yukarıda temas etmiş bulunuyoruz. Bu müesseseler haricinde, Havzada Ereğli Şirketile beraber faaliyette bulunmuş olan teşekküller arasında Sarıca Şirketile Kozlu

kömürleri Osmanlı Anonim Şirketine ehemmiyetli bir yer ayırmak lâzımdır.

Sarıcağlar Şirketi: Ereğli şirketinin kuruluşundan pek az sonra; Havzada elverişli şartlarla tedarik edilen 20 kadar ocakla 1900 senesinde kurulan «Sarıca Zade (24) Maden Kömürü Şirketi» Havzada Türk sermayesiyle kurulmuş ilk ciddi müessese olarak kaydedilebilir. Bu şirket zamanın ve bilhassa Havzanın mahallî ölçülerine göre modern tesisat vücuda getirmiş ve hiç olmazsa o tarihteki Ereğli şirketinin işletme tekniğinden aşağı olmıyan rasyonel metotlarla çalışabilmiştir. Şirket istihraç ettiği kömürün satışlarını bir komisyoncu firmaya bırakmış bulunuyordu.

Sarıcaların Havzada bu şekildeki faaliyetleri uzun müddet devam etmemiş, muhtelif âmillerin tesiri altında, kömür satışlarından sonra ocakların işletilmesi de başka kimselere verilmiş ve böylelikle

(24) Eski devrin tanınmış simalarından biri olan Ragıp Paşa, Havzada 26.500 altın mukabilinde ve oğulları Sarıcazade Şakir ve Cemal Beylerin adına 17 muhtelif ocak satın almış ve ayrıca 17 No.lu ocakla Kozlu'-(da Gürcü, Karakoviç ve Palakis ocaklarından gayri diğer bütün ocakların «Su altı» ruhsatnaesini ve Kilimli'de terkedilmiş ocakların ruhsatını bedelsiz olarak elde etmiştir. Bu ruhsatnamelerin iktisabı, meşrutiyet devrinde Şûrayı Devlet ile Ragıp Paşalar arasında ve Cümhuriyet devrinde de Eti Bank ile bu ocakların intikal etmiş olduğu Kömür Madenleri T. A. Ş. ve diğer hak sahipleri arasında muhtelif ihtilâf ve dâvaların mevzuunu teşkil etmiştir.

Ragıp Paşa ilkönce ocakları bizzat işletmeye teşebbüs etmiş ise de sonradan istihraç işlerini de evvelce yalnız kömür satışları yapılan komisyoncusu Abacıoğluna «Ton başına bir şilin» hesabına bırakmıştır. Bu zat ta, işi kendi sermayesiyle yürütememiş, hattâ inşa etmeğe başladığı bir lavuar ile diğer tesisatı ikmal edemediğinden, ortak aramağa başlamıştır. Bu suretle, önce bir İngilizin iştirakile hususî bir şirket kurulmuş, fakat yine kâfi miktarda sermaye toplanmadığından, nihayet önemli ölçüde Belçika sermayesinin iştirakiyle, merkezi Brükselde olmak üzere «Charbonnages Réunies d'Héraclée» adı altında büyük bir anonim şirket kurulmuştur. Bu şirketin kasyonlarının büyük bir kısmı sonradan meşhur kömür kralı Stinnes ve bir kısmı da Deutche Bank'ın eline geçmiş ve bu suretle Şirket idaresi tamamıyla Alman nüfuzu altına girmiştir.

Umumî Harpten sonra, mütareke devrinde garp sermayesinin Türkiye'de siyasi mihver değiştirmesi neticesinde, Sarıcazade Ocaklarının işletme hakkı Banca Commerciale Italiana kanallı İtalyan sermayedarlarına geçmiş ve bu suretle eski Sarıcazade Ocakları başta olmak üzere, diğer birkaç ocakla beraber, Kozlu ve Kandilli de şubeleri, lavuarları, elektrik santrali ve her türlü modern tesisatıyla, Kozlu Kömür Madenleri T. A. Ş. adıyla faaliyete geçen bir İtalyan şirketi vücut bulmuştur.

Sarıcazadelerin ocaklarını işletmek üzere teşekkül eden şirketler sırasıyla, Belçika, Alman ve nihayet İtalyan sermayeleriyle beslenmiştir.

Füzyondan evvel, biri Kozlu ve diğeri de Kandillide olmak üzere, iki işletme şubesi olan ve İtalyan sermayesiyle çalışan «Türk Kömür Madenleri A.Ş.» nin gerek teknik seviye ve gerek istihsal temposu itibarıyla, Havzada kıymetli bir mevcudiyet ifade eden işletmelerini, kökleri itibarıyla, Sarıca Şirketine kadar takip etmek kabildir.

Kozlu Kömür Madenleri Osmanlı A. Ş. : Meşrutiyet devrinde Havzada faaliyete geçen diğer ehemmiyetli bir müessese de Kozlu Kömür Madenleri Osmanlı A. Şirketidir. 1914 de kurulan bu şirketin 30.000 altın liralık sermayesi bilhassa Yunanistanlı ve yerli Rumlarla bazı İtalyanlar tarafından temin edilmiş bulunuyordu. Şirket, Kozlu'da Murat ve bilhassa İhsaniye gibi mühim ocakları işletmiştir (25). İhsaniye ocağı, zengin damarları ve bilhassa su altı rezervaları itibarıyla büyük bir yer altı zenginliğini ihtiva etmektedir. Havzanın maruf mühendislerinden Kronşandel'in bu ocaklarda vücade getirdiği tesisat, Havzanın teknik ve iktisadi kıymetine yeni bir varlık ilâve etmiştir denilebilir. Yalnız İhsaniye ocağı, günde 350 ilâ 400 ton kömür istihraç edebilecek bir kapasite ile çalışmıştır ki; bu tempo bundan önce temin edilebilmiş değildi. Bu şirketin ocakları üzerinde Türkiye İş Bankasının kurduğu Kozlu Kömür İş. T. A. Ş. faaliyete geçmiştir.

cc) Kömür havzasında Rus sermayesi :

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz yabancı sermayeli müesseseler başta Fransız olmak üzere, Alman, İtalyan, Belçika ve Yunan sermayeleriyle teşekkül etmiş olmakla beraber, doğrudan doğruya, siyasî emeller peşinde bir âlet ve vasıta olmamışlar veya hiç olmazsa, faaliyet ve hareketleriyle bu şekilde bir intiba uyandırmamışlar-

(25) Murat ve İhsaniye Ocaklarının veresesi eski devirde Bahriye Nazırının oğlu Mustafa Süreyya Bey'den istikraz ettikleri 2500 lirayı ödeyemediklerinden, mahkemece ocakları müzayede ile satılmıştır. Müzayede neticesinde, ocaklar, Yunan petrol tüccarlarından Arvanidis Biraderlere ihale edilince, bu zat diğer bazı Rum ve İtalyan sermayedarlarıyla bir şirket kurarak ocakları işletmeğe başlamıştı. İhsaniye ve Murat ocakları, su altı işletme hakkı üzerinde, Ragıp Paşazadelerin iddiaları Şûrayı Devletçe bir türlü halledilemeyen çetrefil ve çetin hukukî ihtilâflara yol açmıştır.

dır. Buna karşılık Balkan Muharebesinden biraz önce kurulan, yine ecnebi sermayeli, Maadin Osmanlı A. Ş. umumî efkârda aynı şekilde karşılanmamıştı. 1913 de Rus Ticareti Hariciye Bankası İstanbul Şubesi Müdürlerinden Fuks ile Laskaridis ve Raskalis, Altmış bin lira sermaye ile bir şirket kurarak, Zonguldak'ta, Karınca Derede 299, 113 ve 362 numaralı ocakları satın almışlardır. Eski Çarlık Rusya'nın sermaye ve menfaatlerinin bahusus Karadeniz sahillerinde yerleşmesi, o zaman halk efkârında ve bazı mahfillerde umumiyetle memnuniyetsizlik uyandırmaktan geri kalmamıştır.

Balkan Muharebesi ve Umumî Harp esnasında yalnız 299 numaralı ocakta günde 80 ton kadar kömür istihraç edilmiş ve şirket harbin araya girmesiyle faaliyetlerini genişletmeden tatil etmek zorunda kalmıştır.

e) Bahriye devrinin ikinci safhasından itibaren Havzanın iktisadî ve teknik durumu hakkında umumî müşahedeler :

Hulâsa, Bahriye devrinin ikinci safhasının başlangıç tarihi olan ve aynı zamanda Havzaya büyük ecnebi sermayelerin alâka göstermeye başladığı 1882 den Havzada milli idarenin kurulduğu 1920 ye kadar geçen 38 sene zarfında Kömür Ekonomimizin gelişme tarihi yabancı şirketlerin ve bilhassa Ereğli Şirketinin tarihçesiyle karışmış gibidir. Havzada Zonguldak limanı, ocaklarda esaslı galeriler, ilâveler, havaî hatlar, «sathı mail varagelesi» ve diğer ehemmiyetli teknik tesisat hep bu devirde inşa edilmiş olduğu gibi işletme metotlarında başlıca yenilikler de yine bu zamanda tatbik edilmişti. Bundan başka Havzada tuvönan maden kömüründen kok ve toz kömürlerden briket imal eden fabrikalar ilk defa bu devirde inşa edilmiş olduğu gibi ayrıca bir çimento fabrikası ile bir ateş tuğlası fabrikası da kurulmuştur (26). Yine bu devirde kömür çıkartma teknik metotlarında da bazı ilerilik icapları tatbik edildiği gibi iktisadî işletme bakımından da 1882 den evvelki duruma nazaran çok daha rasyonel bir yol tutulmuştur. Bununla beraber Havzanın hayat ve faaliyetinde hâkim olan şirketler ocaklarda galerilerin açılmasında, ihzarî ameliyeler sevk ve ida-

(26) Bu fabrikalar 1896 dan itibaren o zaman Havza Nazır muavinliğine tayin edilmiş olan deniz subaylarından Veli Bey'in teşebbüs ve gayretleriyle Bahriye idaresi adına kurulmuştur. Veli Bey geniş teknik bilgi ve tecrübeleriyle Havzanın kalkınmasında kıymetli bir âmil olmuştur. Kurulan fabrikalar maliyetlerinin yüksekliğinden ve ithal edilen mamûllerin daha cüza mal edilmesinden dolayı sonradan kapatılmıştır.

resinde ve bu işlere sermaye yatırma hususunda basiretli davranmışlar ve toprak altı definelerini milli ölçüde kıymetlendirmek zihniyetiyle hareket edememişlerdir. Bu hâl ve gidişin neticesi olarak Cumhuriyet idaresi Havzayı teslim aldığı zaman tesisatı nakıs ve oldukça iptidai, istihsal kapasitesini de noksan bir halde bulmuştur. Bütün bu noktalar da ayrıca, 38 senelik devrede istihsalâtın hem mikdarca az, hem de bilhassa seyir itibariyle ittiratsız olmasında da âmil olmuştur.

f) 1882-1920 istihsal durumu :

Aşağıdaki senelik istihsal rakamları bu temayül ve durumu açıkça belirtmektedir.

1882 - 1920 Havza istihsalâtı

(1000 ton olarak)

1882	64.6	1903	453.8
1883	70.8	1904	518.5
1884	79.2	1905	590.0
1885	54.9	1906	610.9
1886	100.8	1907	735.8
1887	108.6	1908	697.7
1888	147.2	1909	793.6
1889		1910	764.4
1890	148.5	1911	904.4
1895	150.9	1912	810.0
1896	175.8	1913	826.8
1897	122.9	1914	651.2
1898	212.2	1915	420.3
1899	257.6	1916	208.2
1900	387.6	1917	158.2
1901	340.8	1918	186.0
1902	388.2	1919	380.9
		1920	569.4

1880 tarihine doğru ecnebi sermayesinin kömür madenlerimize karşı gösterdiği alâka mantıki olarak aynı zamanda yabancı uzmanların kömür havzasında coğrafi, jeolojik ve iktisadi bazı araştırmaların yapılmasıyla beraber yürümüştür. Sermayedar gurupları adına ve hesabına ocaklardaki madeni servet üzerinde yapılan bazı ince-

lemelere daha ziyade ampirik mahiyette tahminlere girişildiği görülmüştür. Bu araştırmaların birincisi Bahriye idaresinin yukarıda izah ettiğimiz vaziyeti karşısında ocak sahiplerinin istihraç ettikleri kömürün bir kısmını serbestçe satabilmeleri hususunda hükümet nezdinde kuvvetli tazyikler yapmağa başladıkları zamana, yani 1882 dönüm tarihinden birkaç yıl evveline tesadüf eder. Bu itibarla ecnebî sermayesinin Havzada seferber edileceğini gösteren yakın bir işaret olarak kabul edilebilir.

1878-1879 da Meunier isminde bir Fransız sermayedarı Havza'nın maden serveti üzerinde tetkikler yaptırmış ve bu işe Peel adlı yabancı bir mühendisle Pertekali ve Ahmet Ali adında iki yerli mühendis yardım etmiştir. Meunier adına bu araştırmaları yapan heyetin teklif ettiği proje, yukarıda gördüğümüz gibi, Zonguldaktaki bütün ocakları bir toprak altı klavuziyle birleştirerek bütün damarları işletmekten ibaretti.

1883-1884 senelerinde Schlesinger isminde bir Alman Havza üzerinde daha ziyade tasvirî mahiyette olan tetkiklerini Almanca bir broşürde neşretmiştir. 1891-1893 Gürcü Kumpanyasının Kozlu ocağında mühendislik etmiş olan Belçikalı Darunt Havza hakkındaki bilgi ve görüşlerini Belçikada Fransızca olarak neşretmiştir. Aynı kumpanyada 1893-1893 te çalışmış olan Holger ile İstatropoulos da Havza hakkında Fransızca birer eser neşretmişlerdir.

1890 a doğru Şimalî Anadolu'da jeoloji ve coğrafya bakımından araştırmalar yapmış olan İngiliz T. Spratt'ın Londra jeoloji cemiyetine verdiği bildirimler 1895 de «Remarks of the local coal bearing deposits near Ereğli» adı altında neşretmiştir.

Fakat Havza hakkında yazılmış olan eserlerin en önemlisi şüphe yok ki, Havzada çalışmış olan Yunan ve Fransız asıllı yerli mühendislerden G. Ralli'nin ilk basısını 1896 da neşretmiş olduğu: «Le Bassin Houiller d'Héraclée et la Flore du Clum et du Houiller Moyen» adlı kitabıdır. Ralli, eserini, birçok ilâvelerle 1933 de bir defa daha neşretmiştir.

Fransız Delanmay'in küçük Asya jeolojisi ve Anadolu'nun madeni servetleri üzerinde yazarak 1911 de neşrettiği eserde de Ereğli Havzasının jeolojik teşekkülü hakkında kıymetli malûmat mevcuttur (27).

(27) Cumhuriyet devrinde Havzadaki jeolojik tetkikler, M. T. A. Enstitüsündeki yabancı uzmanlar tarafından yapılmıştır. Bu meyanda bilhassa, İsviçreli Arni ve Holandalı Jungmanns'ın kıymetli etüdlerini zik-

6 — Cümhuriyet devrinde Havzanın iktisadi gelişmesi (1920 — 1940) :

a) Umumî mülâhazalar: Havza tarihinin bu son merhalesini mütalâa ederken kömür ekonomimizin iktisadi, sosyal ve teknik bütün dâvalarını yakından tetkik ve tahlil edecek değiliz. Bu bahsi ancak tarihi bir taslağın son merhalesi sıfatıyla ele alarak en esaslı hatları dahilinde kısaca gözden geçireceğiz. Gerçekten, yaşanan zaman üzerinde yapılan her tarihi etütte olduğu gibi burada da ihtiyatla hareket etmek icabeder: Önemli bir dönüm noktası farzedilen bir olayın sonradan ortaya çıkan diğer hâdiselerle ehemmiyet ve ifadesini kaybettiği görülebilir. Bu itibarla kömür havzasının yakın tarihini en geniş çizgileri içinde ve kısaca gözden geçirmekle iktifa edeceğiz.

Cümhuriyet devrinde Havzanın 1940' a kadar gelen iktisadi inkişaf merhalelerini incelerken, daha önce iktisadi zihniyet ve politika evrimî bakımından tesbit ettiğimiz iki safhadan mürekkep tasnif çerçevesini aynen muhafaza edebiliriz.

b) Birinci safhada (1920-1936) yani yeni milli idarenin «amele kanunu» ile kömür ekonomisinde sosyal düzenin temellerini atarak kömür havzası hakkındaki alâka ve zihniyetinin belirlediği günden Etibank'ın kurulduğu tarihe kadar Havzada bilhassa hususi milli sermaye ile başarılan teknik ıslâhata ve böylece gerçekleştirilen bir iktisadi kalkınmaya şahit olmaktayız. Bu iktisadi inkişaf her şeyden önce istihsalâtın gerek miktar ve gerek artış temposu itibarile o zamana kadar görülmiyen bir ölçüde gelişmesi ve aynı zamanda, daha ehemmiyetli bir nokta olarak —başlangıçta— istihsal randımanlarının yükselmesiyle tezahür etmiştir. Biraz aşağıda istihsal ve randıman seyirlerini gösteren rakkamlarla belirteceğimiz bu umumî gelişme Havzaya büyük milli sermaye ile beraber modern tekniği ve Sosyal zihniyeti getirmiş olan Türkiye İş Bankasının çalışmalarıyla başarılmıştır.

Türkiye İş Bankası Havzaya 1926 da girmiş, Zonguldak ve Kozlu

retmek gerektir. Arni, M. T. A. Enstitüsüne takdim ettiği muhtelif raporlardan başka, 1931 Bâles'de «Zur Stratigraphie und Tektonik der Kreidenschichten östlich Ereğli an der Schwarzemeerküste» adında bir eser yazmıştır.

Arni'nin tetkiklerine, şimdi, M. T. A. Enstitüsünün kıymetli Türk jeologlarından Necati, paleontoloji mütehassıslarından ve Arni'nin talebesi Bay Recep Egevaen tarafından devam edilmektedir.

bölgelerinde ele geçirdiği muhtelif ocakları işletmek üzere 1924-1926 arasında üç Anonim Şirket kurmuştur:

1 — Zonguldakta 63, 69, 177, ve 200 numaralı ocakları işletmek üzere 1.000.000 lira sermayeli Türkîş (Maden kömür işleri Türk Anonim şirketi),

2 — Kozluda İhsaniye ve 69 numaralı ocakları işletmek üzere 500.000 lira sermaye ile Kömürîş (Kızılı Kömür İşleri Türk Anonim Şirketinin), bu şirketin sermayesi sonradan 3.000.000 liraya iblâğ edilmiştir.)

3 — 1929 da Kilimli madenleri Türk Anonim şirketini kurmuştur.

Sonradan, 1935 ten itibaren, yine İş Bankası tarafından kurulan Kireçlik Maden kömürleri Türk Anonim şirketi de faaliyete geçmiştir.

İş Bankası müesseseleri Havzada modern mânada bir tekniğin ve ileriliğin kurucusu olmuşlar, Elektrik santralleri, müteaddit lâvuarlar ve muhtelif fabrikalarla kısa bir zamanda Havzanın fizyonomisini değiştirmişlerdir. Bu yeni tesislerin başında Kozlu kömür işleri T. A. Ş. tarafından kurulan büyük elektrik santralına hususî bir yer ayırmak lâzımdır. Bu santral Havzanın muhtaç olduğu elektrik enerjisini temin etmektedir. İkinci Cihan Harbinden önce hükümet tarafından Çatalağzında inşa ettirilmeye başlanan muazzam elektrik santrali kuruluncaya kadar memleketimizin en büyük sınaî elektrik santrali mertebesini muhafaza edecektir. Türkîş şirketinin de ayrıca küçük bir elektrik santrali mevcuttu.

İş Bankası müesseseleri Havzada, Üzülmizde «Bac à piston», Kozluda Renaud ve Kilimlide muhtelit sistemlerinde üç büyük lâvuar kurmuştur (28).

(28) Evvelce Ereğli şirketi tarafından kurulmuş olan lâvvarlardan sonra İş Bankası müesseseleriyle İtalyan şirketinin ve bazı ocak sahiplerinin kurdukları kömür yıkama fabrikalarıyla Havzada vücut bulmuş olan lâvvarlar şebekesi şu şekil almış bulunuyordu. (1940 daki durum).

<i>Müessese ismi</i>	<i>Mahalli</i>	<i>Lavuar sistemi</i>
Ereğli Şirketi	Gelik	Reo
Ereğli Şirketi	Zonguldak	Muhtelit
Maden Kömürü İş. (Türkîş)	Üzülmüz	Bac à piston
Kilimli Şirketi	Kilimli	Muhtelit
Kömür Madenleri T. A. Ş. (İtalyan)	Kozlu	Bac à piston
Kömür Madenleri T. A. Ş.	Kandilli	Bac à piston

İş Bankası müesseselerinin önemli tesislerinden biri de yeniden kurulan Türk Antrasiti (Sömikok) ve Briket fabrikalarıdır.

İş Bankası müesseselerinin ocaklarında ve bilhassa Türk ocaklarında küçük ölçüde olmakla beraber Havzada ilk defa olarak mekanik metotlarla yeni bir istihraç tekniği tatbik edilmiştir. 1936 da Havzada istihraç mekanizasyonu % 6 ya çıkmış bulunuyordu.

İş Bankası müesseselerinin Havzada aktif bir rol oynamaya başlaması umumî istihsalâtın o zamana kadar görülmemiş bir sür'atle artmasında âmil olmuş. Havza istihsalâtı 1927 de 1324 bin tondan 1936 da 2298 bin tona çıkmakla dokuz sene zarfında % 73 ten fazla bir gelişme kaydetmiştir.

1923-1936 da Havza Tuvönan istihsalâtı:

1923	597.499
1924	994.020
1925	957.625
1926	1.216.008
1927	1.323.833
1928	1.250.639
1929	1.421.008
1930	1.595.359
1931	1.574.091
1932	1.593.579
1933	1.852.107
1934	2.288.269
1935	2.340.491
1936	2.298.649

Bu gelişmede İş Bankası müesseselerinin istihsalâtındaki artış temposu bilhassa müessir olmuştur. Gerçekten İş Bankası şirketleri-

Kozlu Kömür İşl. T. A. Ş.	Kozlu	Reo
Kasaptarlar 271-22 No.lı ocaklar	Kasaptarla (Kozlu)	Bac à piston
Süleyman Sırrı	Zonguldak	
Mevlevizade Ali		
362-113 No.lı ocaklar	İnağzı	Bac à piston

Lâvuarların ait oldukları müesseselerin istihsalâtı 1936 da Havza umum istihsalının % 95,87 sine baliğ olmuştur. Lâvuarların yıkadıkları kömürlerin % 85 inden fazlası kendi kömürleridir. En ziyade başka müesseselerinin kömürlerini yıkayan İş Bankasının Kilimli lâvuariydi.

nin istihsalâtı 1927 ile 1936 arasında yalnız mutlak ölçüde artmamış aynı zamanda Havza umum istihsalâtında da gittikçe daha önemli bir yer tutmakta devam etmiştir: 1927 de 226 bin tonla Havza istihsalâtının % 14.91 ni başarmış olan bu müesseseler 1936 da 856 bin tona % 37.25 nispetine erişmiştir. 1940 ta füzyonu müteakıp İş Bankası Havzayı terkederken bu nispet % 46 yı tecavüz etmiş bulunuyordu.

Yine bu devirde Havza istihsalâtının artmasında önemli bir rol oynayan bir müessese de İtalyan şirketi olmuştur. Türk kömür madenleri Anonim Şirketi firması altında Kandilli ve Kozluda iki büyük işletmeye sahip olan bu şirketin istihsalâtı da gittikçe artmış ve Havza istihsalâtında birinci plânda bir rol oynamıştır.

Bu suretle Havzadaki müstahsilleri dört gurupa ayırmak kabildir:

Havzada kömür işletmesi olarak aşağıdaki teşekküller ve ocaklar mevcuttur:

1 — Ereğli kömürleri işletmesi (Gelik, Asma, Dilâver, İkinci Makas, Çaydamar ocakları);

2 — İş Bankası Şirketleri : Maden Kömür İşleri T. A. Ş. (63 numaralı Derebaca ve Kemberbaca ocakları);

Kozlu Kömür İşleri T. A. Ş. (İnci Harmanı, İhsaniye, Yeni Şirket ocakları);

Kilimli Kömür Madenleri T. A. Ş. (Kilimli ve Güntepe ocakları)

Kireçlik Kömür Madenleri T. A. Ş. (Kireçlik Ocağı);

3 — Türk Kömür madenleri A. Ş. (İtalyan sermayeli). Bu şirketin Kozlu ve Kandillide iki şubesi vardır. (Ocakları Kozlu, Kandilli ve Alacağızdadır).

4 — Küçük Ocaklar :

Hayri Araboğlu ve Ş. (Çamlı ve Subaşı ocakları - 138 ve 214);

Ali Fırat ve Ortağı (İnağzı Ocakları — 362 - 113);

Hafız İsmail Ergener (Kasap Tarla - Gürgen Ocakları 271 - 22);

Süleyman Sırrı (374 numaralı ocakları);

Naci Üçer (Kilimli 226 numaralı ocak);

Hasan Rıza Temelli (Kilimli 32 numaralı ocak).

Aşağıdaki tablo bu devrede başlıca müstahsil şirket ve müesseselerin Havza umum istihsalâtındaki mevkilerini belirtmektedir.

Muhtelif müessese ve şahısların (1935 teki Tuvönan kömür istihsalleri).

İŞLETEN MÜESSESE VEYA ŞAHISLAR	İSTİHSALÂT	%
	Ton	Nispeti
Ereğli şirketi	767.792	32.81
Türk Kömür Madenleri Anonim Şirketi (Kozlu)	229.087	9.79
Türk Kömür Madenleri Anonim Şirketi (Kandilli)	200.949	8.59
Maden Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi	284.477	12.16
Kilinali Kömür Madenleri Türk Anonim Şirketi	110.872	4.74
Kozlu Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi	382.168	16.33
Süleyman Sırrı	59.449	2.54
Hafız İsmail	75.736	3.24
Naci, Ahmet Selim	53.414	2.28
Ali Fırat, Naci ve İbrahim Hakkı	35.682	1.52
Musa Çavuş	22.078	0.95
Hayri Araboğlu şeriki şirketi	45.578	1.95
Leon For	22.432	0.95
Kireçlik Kömür Madenleri Türk Anonim Şirketi	3.776	0.16
Çıkarıkeçi oğulları	3.097	0.13
Alemdar oğlu Tevfik	5.714	0.24
Kösterit Mustafa	4.533	0.19
İbrahim Ayat ve Batman oğulları	14.310	0.61
Mühendis Nazım	5.226	0.23
Acenta Zihni, Mühendis Kiş ve Zeki	1.690	0.07
Kerim Çavuş	1.453	0.06
Amasra İstismar Mıntakası İşletme Türk Anonim Şirketi	2.969	0.12
R fat Kâmil	200	0.01
Dağcı İsmail	1.800	0.08
İttihadı Maadin Türk Anonim Şirketi	1.639	0.07
Kara Mahmut oğulları	1.825	0.08
Mehmet Maksut	2.110	0.09
Etemağa veresesi	335	0.01
YEKÜN	2.340.491	100.00

İkinci safhada: 1937-1940 da istihsalâtın mütemadi artışına rağmen Devlet Demiryolları şebekesinin gelişmesi ve millî sanayi müesseselerinin kurulması ile 1932 den itibaren daha hızlı bir tempo ile artan istihlak durumu karşısında Cümhuriyet Hükûmeti Havza istihsalâtı ile daha yakından alakadar olmak lüzumunu hissetmiştir. Havzada doğrudan doğruya müstahsil vaziyete girmeye karar veren Devlet bu projenin gerçekleşmesine imkân vermek için İş Bankası teşekküllerine istihsale bir kat daha hız vermeye memur etmiştir. Gerçi istihsali artmakta devam etmiş fakat bu neticenin daha

sür'atle ve kestirme bir yoldan temin edilebilmesi için «hususî sermaye teşkilâtının kifayetsizliği görülmüş memleketin gittikçe artan kömür ihtiyacı, kömürün umumî ve ekonomik hayatın işletişindeki mühim rolü düşünülerek bu maksada biran evvel erişmek için Devletin doğrudan doğruya Havzada işletmeci olarak vazife deruhte etmesi icap ettiği anlaşılmıştır. Bu maksatla ilk plânda Ereğli şirketinin Devletçe mübayaasına teşebbüs olunmuş ve 1935 senesinde başlayan müzakereler 1936 senesi sonunda nihayetlenerek, Ereğli şirketi ocaklarının işletilmesi 1937 senesi mayısında Devlet iktisadî teşekküllerinden olan Eti Bankın uhdesine tevdi edilmiştir.»

«1937 senesine kadar hükûmetin Havza ile alâkası bir taraftan İş Bankası teşekküllerini istihsali arttırma işle tadvife, diğer taraftan (Havza İktisat Müdürlüğü) vasıtasıyla ocakların umumî işletme bakımından kontroluna münhasırdı. Bu tarihten itibaren sonra Hükûmetin alâkası mütezayit bir seyir takip etmiş ve havzanın rasyonel bir şekilde işletilmesi ve istihsalin arttırılması kömür siyasetimizin müteveccih olduğu bir gaye telâkki edilmiştir.» (Başvekâlet Umum mürakabe heyeti: Eti Bank Ereğli İşletmesi 1940 raporundan).

Birinci devrede istihsalle beraber istihsal randımanlarının da sür'atle artmasına mukabil bu yeni istihsal devresinde randımanların artışı düşmeye başlamıştır. Gerçekten 1933 te sekiz saatlik bir işçi postasında bir işçinin emeğine düşen tuvönan kömür 715 kiloya kadar yükselebilmiş ve bu umumî randman mikdarı 1934 te 721 e, 1935 te 752 ye kadar çıkmıştır. Halbuki 1936-39 da istihsal mikdarlarının artmasına mukabil randımanlar düşmeye başlamıştır:

Seneler	İstihsal (1000) ton	Randımanlar (Kilo)
1936	2,29	718
1937	2,30	622
1938	2,60	595
1939	2,70	558

Bu devrede randımanların düşmesinde Ereğli şirketinin satın alınmasına karar verilmesi müzakerelerin cereyanı ve devir ve teslim alınmasından ibaret olan intikal devresinin karışıklıkları da âmil olmuştur.

Yine bu devrede Havza kömürü, Hükûmetin o zaman güttüğü bir politikanın tesiriyle, Akdeniz piyasalarında rağbet gören bir ihraç metaı haline gelmiş ve memleket için önemli bir döviz kaynağı

vazifesini görmüştür. Ezcümle 1937 de ihraç edilen 140 bin ton kömür ile 167.100 İngiliz liralık döviz temin edilmiştir.

1937-1940 devresindeki tecrübelerle Devlet, Havza istihsalâtının 6 milyon tona iblâğ etmekten ibaret olan geniş ve muazzam programının ancak, daha radikal bir tedbir almak sayesinde yani bütün Havza ocaklarını bir elden ve Devlet sermayesiyle işletmek suretiyle başarılabileceği kanaatine erişmiştir. Bu suretle 1940 ta yapılan «Füzyon» ile Havzada hususi işletmelerin 92 senelik tarihi sona ermiş ve yeni bir devir açılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

I. UMUMÎ BİBLİYOGRAFYA.

A. Hukuk ve Maliye:

- BARKAN (Ömer Lütfü). Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) tarihli Arazi Kanunnamesi, «Tanzimat», cilt I, İstanbul, 1940.
- BARKAN (Ömer Lütfü). Türk Toprak Hukuku Tarihine Bir Bakış, (C. H. P. Konferans serisi, 1940, s. 33-50).
- CROZAT (Ch.) ve SAYMEN (Ferit Hakkı). Menkul Âmme Emlâki, Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1940, s. 2-4, s. 645-736 ve bilhassa s. 718-719.
- KUBALI (Hüseyin Nail). Toprak Mülkiyetine Nazaran Madenlerin Hukuki Vaziyeti, (1942 de yazılması bitmiş olan bu eser pek yakında intişar edecektir).
- KUBALI (Hüseyin Nail). Eski Mevzuatımız ve Maden Mülkiyeti, «Ebül'ulâya Armağan» içinde, İstanbul, 1944, s. 795-826.
- MARDİN (Ebül'ulâ). Ahkâm-ı Arazi Notları, İstanbul, 1328 (1912), (taş basma), s. 155-158, s. 268 den itibaren, s. 273-279, s. 296-304.
- MARDİN (Ebül'ulâ). Ahkâm-ı Arazi (Talebe-i Hukuk Cemiyeti Neşr.), İstanbul Darülfünun Matbaası, 1340 (1924).
- MARDİN (Ebül'ulâ). Hukuk-ı Tasarrufiye-i Arazi Notları, İstanbul, 1926.
- MARDİN (Ebül'ulâ). Medenî Hukuk Dersleri, cilt VI.; Aynı Haklar, İstanbul, 1935.
- MARDİN (Ebül'ulâ). Ord. Prof. Ebül'ulâ Mardin'in 1942-43 ders yılında Hukuk Fakültesi Seminerinde ERGUN (SAFA) tarafından hazırlanan «Madenleri temellükün âmme ve hususi hukuku alâkadar eden safhaları» adlı çalışma. (Neşredilmemiştir).
- ONAR (Sıddık Sami). İdare Hukuku, cilt I, İstanbul, ..., s. EP-LC, s. CTC-681, s. 831-871, s. 1074-1104.
- ONAR (Sıddık Sami). İdare Hukuku Bakımından İktisadî Devletçilik, (Huk. Fak. Mec., 1941, s. 731-789).
- ONAR (Sıddık Sami). Türk Hukukunda Âmme Emlâki Teorisi, «Ebül'ulâ Mardin'e Armağan» içinde, s. 479-536, İstanbul, 1944.

- PELİN (*İbrahim Fazıl*). Finans İlimi ve Finansal Kanunlar, ikinci bası, İstanbul, 1942, s. 66-69.
- SERDENGEÇTİ (*Edip*). Mülkiyet Nehcinin Tarihçesi, İstanbul 1339 (1921), s. 158-163.
- SÜLEYMAN SUDİ. Defter-i Muktesit, ikinci tabı, İstanbul, 1307, 3 cilt, cilt I, s. 45-53.

B. *İktisat ve İktisadi Coğrafya:*

- BRANDT (*Orhan*). Le développement de la Turquie et ses richesses minières, İstanbul, 1933, s. 63-78.
- GIDE (*Charles*). Cours d'Economie Politique, 7nci bası, Paris, 1923, 2 cilt, cilt I de, s. 108 den itibaren, 216 dan itibaren.
- GIDE et RIST. Histoire des Doctrines Economiques depuis les Physiocrates jusqu'à nos jours, Paris, 1926, s. 24-29.
- GONNARD (*René*). Histiire des Doctrines Economiques, 3 cilt, ikinci bası, Paris, 1924, cilt II, s. 83 ten itibaren.
- HÂMİT SADİ. İktisadî Coğrafya, (birinci kitap), s. 168-175, İstanbul, 1926, s. 168-175.
- HÂMİT SADİ. İktisadî Türkiye, İstanbul, 1942, s. 125 ten itibaren.
- JAMES (*Emile*). Les Formes d'Entreprises, Paris, 1935, s. 361-403 ve s. 430 dan itibaren.
- JAMES (*Emile*). Âmme Teşebbüslerinin Bugünkü Faaliyet Sahası, yukarıdaki eserin bir bahsinin tercümesi, Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1941, s. 973-993.
- LAUFENBURGER (*Henry*). Intervention de l'Etat en Matière Economique, Paris, 1939, s. 252-260.
- TANOĞLU (*Ali*). İktisadî Coğrafya I, Enerji Kaynakları, Taşkömür, Beyaz Kömür, Petrol, İstanbul, 1940.

II. *TÜRKİYE MADENLERİ VE ZONGULDAK HAVZASI BİBLİYOGRAFYASI.*

(*İktisat - Coğrafya - Jeoloji araştırma tarihi*).

- AHMET NAİM. Zonguldak Havzası, İstanbul, 1934.
- AHMET REFİK. Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri, (967-1200), İstanbul, 1931.
- AKYOL (*İbrahim Hakkı*). Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jooloji, «Tanzimat» adlı eser içinde, İstanbul, 1940, s. 511-572.
- ARNI (*P.*). Zur Stratigraphie und Tektonik der Kreideschichten östlich Ereğli an der Schwarmeerküste, Bâle, 1931.
- ARNI (*P.*). Şimali Anadolu Garbi Kömür Havzasındaki Madencilik Hakkında Yeni Noktai Nazarlar, (M. T. A., 1939).
- ENVER (*Sadrettin*). Zonguldak Kömür Havzamız, (Eti Bank yayınından), Ankara, 1942.
- RALLI. Le bassin houiller d'Héraclée, Annuaire Société géologique, XXIII, 1895, s. 151-267.
- RALLI. Le Bassin Houiller d'Héraclée et la Flore du Culm et du Houiller Moyen, Paris, 1933.

- SPRATT. Remarks on the Coal Bearing deposits near Ereğli; Quat. Journal, Geological Society, Londra, XXXIII, 1895, s. 524-533, (Prof. Akyol'un bu bibliyografyada yer almış olan yazısında zikredilmiştir).
- YİĞİTLER (Umran Nafiz). „Kömür Havzasında Amele Hukuku, Zonguldak, 1943.

III. BASILMIŞ RESMÎ VESİKALAR.

- Ticaret ve Ziraat Nezareti.* Memalik-i Osmaniyede Osmanlı Anonim Şirketleri, İstanbul, 1334 (1918), s. 10-13.
- İktisat Vekâleti.* Ereğli Kömür Maden-i Hümayunu İdaresinin Nizamnamesi, (eski harflerle e el yazısı ile yazılmış, asıl suretinin fotografik kopyası), bası tarihi kaydı görülmemiştir.
- İktisat Vekâleti.* Vekâlete taallük eden mevzuat, 2 cilt, İstanbul, 1940-41.
- Ekonomi Bakanlığı.* Sınai teşkilât ve işletme ve Vekâlet teşkilâtı hakkında birinci beş senelik plân, Ankara, 1935.
- İktisat Vekâleti (Sanayi Tetkik Heyeti).* İkinci beş yıllık sanayi plânı, Ankara, 1936.
- Başvekâlet, Umumî Murakabe Heyeti.* Eti Bank Ereğli Kömürleri İşletmesi hakkında raporlar, 1940, 1941, 1942 yılı raporları, Ankara, 1941, 1942, 1943; Eti Bank - Maden İşletmelerinin işçi meseleleri ve içtimaî teşkilâtı hakkında 1941 yılı raporu, Ankara 1942; Eti Bank 1941 ve 1942 yılı raporları, Ankara, 1942, 1943; Eti Bank, Mahdut Mesuliyetli Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesinin 1939 yılı raporu, Ankara, 1940.

IV. BASILMAMIŞ VESİKALAR.

- ***. «Zonguldak ve Ereğli Kömür Havzası nedir? Ve esbab-ı terakkisi ne gibi hususattan ibarettir?, Zonguldak, (takriben 1919), el yazısı ile kopya, 230 sahife, (bu rapor hakkında ön sözüme müracaat).
- Eti Bank (Ekonomi Servisi).* Zonguldak Kömür Havzasında istihsal ve işletme istatistiklerinin tanzimine mütâalilik esaslar hakkında rapor, (muharrir tarafından, 1937 de, Havzada yapılmış olan bir tetkik seyahatinden sonra, Eti Bank Umum Müdürlüğüne takdim edilmiş rapor, Ankara, 1937).
- Eti Bank (Ekonomi Servisi).* Eti Bank Ekonomi Servisinin günlük bültenleri, 1937-1940 koleksiyonları.

V. İSTATİSTİKLER.

- İktisat Vekâleti, Ereğli Havza-i Fahmiyesi Başmühendisliği ve Müdürlüğü.* İstihsalât ve İmrrarat İstatistik Yıllığı, Zonguldak, 1933-1941.
- Eti Bank Ekonomi Servisi.* İstihsalât —Maden Cevherleri— Metaller, No. 1, 2, Ankara, 1939.
- İktisat Vekâleti, Ereğli Kömür Havzası.* Havza âmillerine mahsus aylık cetveller, (basılmaz).